

LIIVINMAAN NIMI

Tarκοitan Liivinmaan nimellä eri aikoina käytettyä nimeä *Livland* ja sen erikielisiä vastineita (*Livonia*, *Liivinmaa*) ja parafraseja (muun muassa saksan *Marieland* ja *Ostseeprovinzen*, ruotsin *Baltiska provinserna*, latvian *Vidzeme*, viron *Riiamaa*, suomen *Viroi*). Liivinmaaksi on sanottu (1) liiviläisaluetta Riianlahden itäpuolella, (2) saksalaisten voittomaana liiviläis- ja lättiläisaluetta (nyk. Vidzeme), (3) saksalaisen keisarikunnan osaa (nyk. Latvia ja Viro), (4) virolais-lättiläistä aluetta Suomenlahdesta Väinäjokeen, (5) »Väinäjoentakaista herttuakuntaa», (6) Liivinmaan kuvernementtia ja (7) Videzemen maakuntaa. Tarkastelu kohdistuu dokumentoitavissa olevaan nimien käyttöön,¹ mutta lisäksi esittelen etymologioitaessa originaaliksi ehdotettuja sanoja. Koska maannimiä on baltofennistiikassa vain vähän käsitelty muusta kuin etymologian näkökulmasta, esittelen ensin lyhyesti Liivinmaan nimen kannalta relevantteja Itämeren piirin maannimien järjestelmiä.

MAANNIMI

Maanniminä (*Ländername*, *Choronyme*) on esitetty (1) fyysis-maantieteellisten (»naturräumliche») alueiden kuten suurten saarien ja tasankojen ja manneralueiden nimet, (2) humaanis-maantieteellisten, vailla hallinnollista statusta olevien alueiden (talousalueiden, historiallisten maakuntien tms.) nimet ja (3) hallinnollisten alueiden (valtioiden, läänien) nimet (Back 1996).² Prototyypinen hallinnollinen alue (3) on juridisesti määritettävissä

¹ Latvialaislähteiden tavoittamisessa ovat auttaneet Kersti Boiko, Ojärs Bušs, Tõnu Karma ja Kari Liukkonen, mistä olen hyvin kiitollinen.

² Eri jakotavoissa maannimet lasketaan makrotoponyymeiksi; esimerkiksi Horst Naumannin (1972: 7) makrotoponyymityyppejä ovat »Landschaftsnamen», »Ländernamen» ja »Erdeiteilnamen» (muina kategorioidena ovat asutusnimet ja mikrotoponyymit). Gerhard Bauer (1985: 54) jakaa paikannimet luontoniimiin ja kulttuuriniimiin, joita ovat a) maannimet (Ländernamen), esim. *Deutschland*, *die Niederlande*, b) maakuntien tai muiden hallintoalueiden nimet (Landschafts- und Gebietsnamen), esim. *das Elsass*, *die Pfalz*, ja c) asutusnimet (Siedlungsnamen), esim. *München*, *Fechingen*. Kolmijaon asutus-, tilus- ja luontoniimiin esittää Bengt Pamp (1970: 7) siten, että asutusnimiä ovat »namn på alla slags bebyggelser och administrativa områden, från länder och landskap ner till socknar, byar, gårdar och hus». Maannimien luokittelusta ks. lisäksi Bauer 1985: 58–62 ja Back 1996.

ja samalla se on asukkaiden kollektiivi: 'maa ja sen kansa'; tällaisia ovat aikoinaan olleet myös hallinnollisesti järjestäytyneet heimomaat. Luokittelu on synkroninen, prototyyppiin maihin sellaisenaan sopiva. Hallinnollisen ja humanis-maantieteellisen maan nimi on joko asukkaiden itsestään käyttämä endonyymi tai ulkopuolisten käyttämä eksonyymi.

Vanhimmissa teksteissä (Plinius Secundus, Tacitus, Ptolemaios) puhuttiin Itämeren piirin kansoista eikä maista. Itäpuolen maannimiä alkaa esiintyä 800-luvun teksteissä: »Eastland» (?Itä-Preussissa) ja »Cwena land» (silloinen Kainuu) (Orosius), 1076 »Semland», »Courland» ja »Aestland» (Adam Bremeniläinen), 800–1000-luvulla ruotsalaisissa riimukirjoituksissa, muun muassa datiiivimuodot »estlatum» (mon.), »uirlanti», »lf:lanti», »simkala» 'Zemgale' ja kaikkiaan 56 *land*-jälkiosaisen maannimen esiintymää eri puolilta (Salberger 1986). Heimomaat eivät aina olleet samalla tavalla rajoin rajattuja kuin myöhemmin valtiot ja läänit, vaan ne määritettiin keskeisen asutusalueensa mukaan, eikä maannimen esiintymästä aina tiedä silloista kattavuutta. Kun riimukivessä kerrotaan viikingin hukkuneen Liivinmaalla, paikkaa koskeva tieto koskee vain hukkumispaikkaa mutta ei sitä, mitä kaikkea Liivinmaahan silloin kuului, ja Liivinmaan sijainninkin voi tietää vain muun tiedon perusteella. Vanhimmista esiintymistä saa sitä paitsi sen käsityksen, ettei kirjoittaja aina tiedä, mihin paikkaan hänen tuntemansa ja käyttämänsä maannimi oikeastaan kuuluu, ja näin nimen ja tarkoitteen suhde voi olla epäluotettava.

Germaanisten kielten produktiivisessa kaksiosaisessa maannimityypissä oli *land* (tai *mark* 'äärimmäinen maa, rajamaa' tai [nyk.] *rike/reich*) jälkikonstituenttina. Saksan etnonymien monikon obliikvisijamuodoilla oli maannimen funktio ilmaustyyppissä *in Sachsen* = sakseissa 'saksien maassa', *Hessen, Bayern, Schwaben, Böhmen, Preussen, Schweden* (Bach 1953: 441), parafrasina analyttinen *land*-sanainen syntagma: »dat lant tu Sassen» (keskialasaksa), samassakin tekstissä (LR) »der hêrre in Sachsen lant» ja »nû was ouch von Sachsen komen», »Littowen» ~ »Littowen lant». Skandinaavisissa kielissä oli asukkaannimityksen monikon genetiivimuoto maannimen alkuosana mutta ei maannimenä: »Væstmannæ land», »Supermanna land», »Angermanna land», »Helsingelond», »Dene-mearc» [> *Danmark*]. Asukkaannimitys voi tulla maastotermistä morfologisin keinoin, esimerkiksi *Hälsingland* (835 »Halsingolandan», *hals* 'kaula, kapea paikka'), *Angermanland* (*anger* 'lahti'), tai sellaisenaan, esimerkiksi *Halland* (551, *hall* 'kallio') [551 asukkaannimitys *hallin*], *Danmark* (*dan* 'tasanko' > 'tasankomaalainen'). (Hellquist 1966; Pamp 1970: 63–71; KL s.v. -land, Landskap, Landskapsnamn; Nielsen 1989.) Yleisin skandinaavisen eksonyymien rakenne oli XC+*land*, niin kuin *Finland, Estland, Livland, Saxland* ja *Angland* etnonymialkuisina sekä *Virland* (Salberger 1986).

Vanhan venäjän *ь* /*a*-elementisillä kollektiivietnonymeillä tarkoitettiin kansaa ja maata, *Русь* < 'venäläiset', 'Venäjä'. Kyseessä ei ole polysemia, ei erikseen 'kansa (etninen kollektiivi)' ja 'maa (alue)', vaan näistä integroitunut kompleksinen merkitys. Maan mielle korostuu etnonymiadjektiviin ja sanan *земля* muodostuvassa analyttisessä tyyppissä: *Русь* ~ *Русская земля* (kuin 'venäläinen maa'), *Водь* ~ *Водская земля* ('vatjalainen maa'), »Чюдьская земля» (LL: 514), »на Емьскую землю» (NPL: 327), *Ижерская земля*, samoin latviassa »Wyddu zemme / latvaeszu zemme» (Elger 1683) ja *igauņu zeme* 'Viro' (ME) germaanisen yhdyssanatyyppin ohella (»igaun-semme» Schlözer 1771: 302; Tumanski 1789–1790: 58, 121).

Maannimimerkintöjä on suomesta 1500-luvulta, virosta 1600-luvulta ja liivistä 1800-luvulta alkaen, mutta rakenneskeemojen täytyy olla vanhempia. Esihistoriallisen ajan

lopulla suomalaiset maannimet olivat (nykyasun mukaan) *Suomi*, *Häme* ja *Karjala*, ruotiksi *Finland*, *Tavastland* ja *Karelen*. Elementit *soomV* (> *suomV*) ja *hämV* esiintyivät omassa kielessään ja venäjässä (*цумь* ja *Емь ~ Ъмь ~ Ямь* [»jäämit»]) LL, IL, NPL; Lind 1977) mutta eivät läntisissä teksteissä. Endonyymit *Karjala* ja *Vatja* ovat läntisissä ja itäisissä teksteissä eksonyymeina, esimerkiksi *Водь, на Водскую землю* (NPL), 1170-luvulla paavin kirjeissä »pagani Watlandiæ». Virolaisia endonyymeja olivat *Viru* [< *Viroi*, riimukirjoituksessa *Virland*, HK *Vironia*], *Järva*, *Harju*, *Revala*, *Ridala*, *Ugandi*, *Sakala* [HK *Gerwa*, *Harien*, *Revele*, *Rotalia* *Ugaunia*, *Saccala*]. Nimiin voi liittyä epeksegeettinen *maa*, ja itse nimi on genetiivissä: *Suomenmaa*, *Hämeenmaa*; virosta 1700-luvulta alkaen »Wirro Maa», *Harjumaa*, *Järvamaa*. Ulkomaiden nimien rakenneskeemat ovat samanlaisia (*Ruotsi* ~ *Ruotsinmaa*, *Saksa* ~ *Saksanmaa*), mutta kaikki *maa*-loppuiset eivät ole epeksegeettisiä (*Ryssänmaa* ≠ *Ryssä*, *Juutinmaa* ≠ *Juutti*, viro *Venemaa* ≠ *Vene*).³

Ims. *maa*-elementtisten nimien mallina voi läntisyyden perusteella pitää germaanisia *land*-tyyppisiä morfosemanttisista eroista huolimatta. Erot ja yhtäläisyydet ovat korrelaatioketjuissa *etnonymii* – *maanimi* (variantit: (a) yhdistämätön, (b) analyttinen syntagma, (c) synteettinen) – *adjektiivii*. Ketjut (1–5) ovat yleisiä germaanisissa kielissä, (6) läntisissä ims. kielissä ja (7) venäjän kronikkateksteissä:

etnonymii	(a)	(b)	(c)	adjektiivii
(1) <i>Sachse</i>	→ <i>Sachsen</i> ~	<i>Sachsen land</i>	∅	<i>sächsisch</i>
(2) <i>angerman</i>	→ ∅	<i>Angermanna land</i> >	<i>Ångermanland</i>	<i>ångermanländsk</i>
(3) <i>finn(e)</i>	→ ∅	∅	<i>Finland</i>	<i>finsk</i>
(4) <i>nylänning</i>	∅	∅	← <i>Nyland</i>	<i>nyländsk</i>
(5) <i>skåning</i>	← <i>Skåne</i> →	(<i>Skåne land</i>)	∅	<i>skånsk</i>
(6) <i>hämäläinen</i>	← <i>Häme</i> →	<i>Hämeen maa</i>	∅	<i>hämäläinen</i>
(7) {	<i>Русь</i>	} <i>Русская земля</i>	∅	<i>русский</i>

Prototyypin läntisen ims. ketjun (6) ydin on yhdistämätön maanimi (*Häme*), josta muodostetaan epeksegeettinen variantti (*Hämeen maa* ~ *Hämeenmaa*) ja jonka juuri-morfeemista derivoidaan etnonymii (*hämäläinen*). Germaanisten ketjujen (1–3) suunta

³ Virossa nimet olivat Stahlin sanakirjassa 1637 saksankielisestä vastineesta riippumatta »Saxamah», »wennemah», »Somemah», »lettimah», »Curamah» (*Deutschlād*, *Reuszland*, *Finland*, *Letland*, *Churland*), »pohlamah», »Prüssamah», »Rohtzimah» (*Pohlen*, *Preussen*, *schweden*); *Vatjassa* on *Soomi* ~ *Soomõdmaa*, *Saksamaa*, *Venämaa* ja yksiosaisina *Viro*, *Rootti* ja *Švieta*, *Pol'sš* [< ven. *Польша*]. Muutamissa liivin nimissä on ims. kielen mallin mukaan alkuosa genetiivissä, esim. *Kurāmō*, *Saksāmō*, *Krievōmō* (< *krievō(s)* 'venäläinen'), *Suomōmō* = [Salatsi *Pinnemā*; näiden alkuosa ei kuitenkaan esiinny yksinään maannimenä niin kuin suomessa ja virossa. Yleisempi on saksan tai latvian tapaan konsonanttiloppuinen alkuosa: *Lettmō* 'Lätinmaa', *Kurmō* (latvian *Kurzeme*), *Leišmō*, *Pinnō* 'Suomi', *Puolmō* (Dundagan latviassa *Puolžem*), *Ruotšmō* (Salatsi *Svieder mā*) 'Ruotsi', *Zakmō* ~ *Zaksmō* 'Saksa'; *Prušmō* (Salatsi *Prušmā*) ~ *Pruš* 'Preussi'. Itäisissä ims. kielissä *maa* liittyy vain Venäjän nimeen: *karjala* ja lyydi *Ruotši* 'Suomi', *Venneähem moa* [~ *Veneäh*], *Veñamoa* ~ *Veña*, inkeroinen *Soomi*, *Saksa*, *Viroi*, *Vennää* ~ *Vennäähem maa*. Yhdistämätön sana tarkoittaa myös etnisen ryhmän aluetta, vepsässä *veña* 'venäläisalue [kylä tms. vastakohtana vepsäläisalue]', *elin veñas, mända venh'a sature* 'mennä venään töihin', inkeroisessa *vadi* 'vatjalaisalue', esim. *vadim puul* [Joenerän] vatjalaisosassa'.

on toinen: ytimenä etnonymy (Sachse, finne), josta maannimi muodostetaan. Germaanisenkin ketjun ydin voi olla maannimi (5), mutta epeksegeettinen syntagma ei kuulu ketjuun (nimestä *Skåne* on 1700-luvulla muodostettu *Skåne land ~ Skåneland ~ skånelanden* 'skoonelaiset maakunnat [Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm]' (SAOB).

Ims. *saksalainen*-tyyppisten etnonymijohdosten ohella on ollut yksimorfeemista tyyppiä *saksa, ruotsi, juut(t)i, turkki* sekä *ryssä* (\neq *ryssäläinen*) germaanisten ketjujen mallin mukaan: *sachse* ('saksi', *saxa* mm. muinaisfriisissä) – *Sachsen* – *Sachsenland*, *rōps-* – *rōpsland*, *turk* – *Turkiet* (keskiyläsaksan *Türkie*), *iüte* – *Iütland*, *ryss* – *Ryssland*. Täysparadigmaisina näitä on voitu käyttää yksilöstä (yks.) ja määräjoukosta (mon.), usein kuitenkin geneerisesti, vaikka ne eivät kuulukaan perusuonteisesti ims. ketjuun; maannimiin *Järva*, *Harju* ja *Viru* ei korreloi identtinen etnonymy (kaikki ovat niminä yksimorfeemisia etymologisesta johdosperäisyydestä riippumatta).⁴

Ims. genetiiviattribuuttia vastaa muissa kielissä yksikön genetiivimuoto, prepositio-konstruktio tai adjektiivi (*Venäjän historia = Русская история*; *Saksan valtakunta = das Deutsche Reich*, *Puolan sota = Polska krig*; 1651 »Saxan sota», originaalissa »Tyska krijget» VKSA). Ims. konstruktion *maa* on osin täydennysjakaumassa hallinnollista, kulttuurista tai muuta sen kaltaista entiteettiä merkitsevän sanan kanssa. Vironkielisen tekstin »Saxa ordens» (1535 EKVTs: 61) on alasaksaksi *Dutscher orden*, latinaksi *Ordo domus Sanctae Mariae Teutonicorum*; nykysuomeksi *saksalainen ritarikunta*. Ei siis ajatella niinkään valtion kuin kansallisen kulttuurin instituutiota. Agricolan ilmauksissa »Somen Makunda», »Rotzin Marschi», 1686 »Wenäjän Pappi», 1774 »puoli kolmatta Saxan Talaria» (VKSA), viron 1603 »Rotsse Kunningas – – Rötze nink Pola sodda Ayall», 1665 »Rohtzi Kunninck-Ricko, 1697 »Ruodzi Rijgi pääl» (VEKVM: 6, 151, 255, 259). *Suomen, Ruotsin* ja *Saksan* tulkitaan intuitiivisesti maannimiksi, mutta samanlainen genetiivimuoto on sanoista, jotka eivät ole maannimiä, esimerkiksi suomen *ryssä* ja viron genetiivimääritte *vene*: 1808 »Riddari kaikesta Ryssän Kejsarillisista ja Preussin Kuningallisista Ordeneis-

⁴ Etnonyminä *saks(a)* on ollut liivissä, virossa, vatjassa, inkeroisessa ja suomessa. Sen vierautta ims. ketjusä osoittaa alttius merkityksensiirtymiin. Liivissä ja virossa sitä käytetään spesifioidusti baltiansaksalaisesta, virossa, vatjassa, suomessa ja karjalassa kaupunkilaisesta, rikkaasta ja kauppiasta; viron *saks*, »Sax/a», sanakirjoissa 'Deutscher' (mm. Stahl, Göseken, Vestring Wiedemann), Vestringillä lisäksi 'Sachse'. Etnonymy *ruotsi* 'ruotsalainen' on ollut suomessa ja inkeroisessa (*ruutsa, rootsa*), 'suomalainen' karjalassa ja lyydisä, *juutti* (*juuti, juut*) suomessa, inkeroisessa ja vatjassa, *turkki* suomessa (jo Agricolalla) ja vatjassa (maannimi *Turkima*), *türk* virossa ja liivissä, *esti* ~ *eesti* ~ *eisti* suomessa 1600–1770-luvulla, *ryssä* suomessa (ensi esiintymä 1702). Liivissä on *krievō(z)* 'venäläinen' (< latvian *krievs*), *prüš* 'preussilainen' > 'saksalainen' (latvian Popen murteessa *pruš*), *pin* 'suomalainen' (< *finn*), *leiš* 'liettualainen' (< latvian *leitis*, mon. *leiši*), vatjassa *nemts* (< ven. *немец*), inkeroisessa *kermoi* ~ *kermani* (ven. *германец*) 'saksalainen', lyydissä ja vepsässä *veps* 'vepsäläinen'. Tällaisten lainojen mallin mukaan myös *suomi* ja muutamat muut esiintyvät geneerisinä etnonymeinä ainakin sananparsissa. Esimerkiksi (KTK: VKSA; VKSV) 1644 »hullu caiken tietons sano, sano Suomi», Florinus 1702 »Laittain Suomi kijttä», »Kyllä Suomi Sonnin kuohitse», »Woilla Ruotsi ruwan alcoi, häme hautanaurilla [jatk. 1810–1825] suomi kalalla suolaisella, syö saksa sammakotkin», »Ruhti rualla, venäjä vellillä ja talom poika talakkunalla», 1805–1820 »Jäljestä ruotsi viisas». Oli sanojen etätymologia mikä tahansa, mikään ei osoita, että *suomi, häme, venäjä* tms. olisi ollut täysiparadigmainen, monikossakin mahdollinen ketjun etnonymy, **hämeet* 'hämäläiset', **kaksi hämettä* 'kaksi hämäläistä', **venäjät*, **suomet* 'suomalaiset'. (Florinus 1702 »Etzei Suomet sorkeinda / maat walitzi walkeinda» *Suomet* ei ole etnonymy vaan paikanimauksen emfaattinen monikko samoin kuin paralleelisäkeen *maat* (vrt. *maat ja mannut*); eri toisainnoissa muun muassa »Tuuva Suomesta sorea, / Moalta valkiita valita», »Mie tuon Suomest sorian, / Inkereltä tuon iloisen», myös »Suot valitsit, maat valitsit, / Kaikki Karjalan valitsit», ks. Haavio 1934.)

ta», »Wenäläisen eli Ryssän kejsarin Majestetin kanssa» (VKSA) (*venäläisen keisarin* osoittaa tekstin suomenokseksi), viron »Rootsi- Wenne- ja Pohla kuninga wahhele» (Raamattu 1729), *Vene keiser, Vene raha, Vene-Liivi sõda* [= *Venemaa ja Liivimaa sõda*].

Paikannimien syntyyn ja käyttöön vaikuttaa usein näkökulma. Sen voi osoittaa eksplisiittisesti spatiaalisen suuntaisuuden ilmauksella, esimerkiksi *Gallia cisalpina* Roomasta katsottuna, HK »Iogentagania» Emajoen takana Ugandista katsottuna, *Östersjö* Ruotsista ja *Läänemeri* Virosta katsottuna. Asiantilasuhteisiin perustuu karjalan *Ruottši* 'Suomi' (Venäjän näkökulmasta vanhan valtiosuhteen mukaan). Näkökulmaan perustuu myös koko maan nimeäminen lähimmän maakunnan nimellä (*Saksa, Ruotsi, Viro, Igaunia*).

Skandinaavinen »land» oli kihlakuntia tai hundareita käsittävä maakunta (oikeudellis-hallinnollisena instituutiona »landsting»), ja tällaisen osakin oli »land», joka voi koostua pienemmistä hallinnollisista »land»-alueista. Kun maahan kuului hierarkkisesti alempia maita, sen nimi voi olla monikollinen: Heimskringlassa n. 1230 *Norðrlqndum, Vestrlqndum, Smálqndum* (Salberger 1986), 1276 »Vplandia», 1330 »aff Vplandum», 1233–1237 (KL). Keskiyläsaksan *daz tiusche lant* (mon. *in allen tiuschen landen*, Luther »in Deutschenlanden») ei ollut maannimi vaan analytyttinen ilmaus. Eksonyymi *E(i)stland* ei 1200-luvun alussa tarkoittanut poliittis-hallinnollista yksikköä, jolla olisi ollut yhteinen lainkäyttö ja joka olisi voinut tehdä sopimuksia ulkomaiden kanssa. Tällainen maan status oli kahdeksalla virolaisella maakunnalla (Uluots 1989), ja eräässä Västergötlandin riimukirjoituksessa onkin monikollinen »i estlatum» [*i Æistlandum*] (ks. Salberger 1986).

Samarakenteinen maannimi voi kyllä olla samassa kieliyhteisössä hierarkkisesti eritasoisillakin yksiköillä,⁵ ja sama nimi voi tarkoittaa eri aikoina erilaisia alueita joko (1) epämääräisen tiedon ja sellaiseen perustuvan luokittelun tai (2) asiantilan muutoksen vuoksi. Epämääräisen tiedon vuoksi *finn* tarkoitti joko saamelaisia tai suomalaisia, ja venäläisissä kronikoissa etnonyymi-maannimet tarkoittivat eri teksteissä eri kansoja ja alueita, muun muassa *Чудь* ja *Ямь*. Ei pidäkään kysyä, keitä tšudit ja jäämit kaikkiaan olivat, vaan keitä näillä sanoilla kulloinkin on tarkoitettu. Asiantilan muutoksiin perustuvat muun muassa nimien *Suomi* ja *Livland* referentiaaliset muutokset.⁶

⁵ Germaanisten kielten *land-* ja venäjän *b-la-*elementtistä nimeä käytettiin Itämeren itäpuolen heimomaista mutta ei juuri hallinnollisista linnojen piiriin muodostuneista ruhtinaskunnista (latinaksi kyllä *terra*). Venäläisissä kronikoissa mainitaan muunkielisinä verotettavina etniset maat »*Чюдь. Меря. Вель. Муром. Черемись. Морьдова Пермь Печера Ямь. Литва. Зимугола. Корсь. Норова. Любовь.*» (LL: 11).

⁶ *Preussen* tarkoitti ensin balttilaisten »prussien» aluetta Weikselin ja Niemenin välissä, 1200-luvulta alkaen ritarikunnan hallitsemaa saksalaistunutta aluetta, sitten Puolalle kuuluvaa herttuakuntaa, sitten kuningaskuntaa, jolla 1700-luvulla oli suurvallan asema. Saksankielisistä maannimistä ks. Bach 1953: 440–442. *Harjoi* (→ *Harjuma*) käsitti vielä 1200-luvulla vain Raplan ja Juurun seudut. *Finland* ja *Suomi* tarkoittivat esihistoriallisen ajan lopulla heimomaata Satakunnan jokivarsilta nykyisen Espoon seuduille ja sitten maallisen ja kirkollisen hallinnon levittäytyttyä 1300-luvun alussa myös Satakuntaa ja Hämettä, keskiajan lopulla myös Karjalaa. Samatarkoitteisia olivat *Finland* ja *Österlandia* (1344) ~ *Österland* ~ *Österlanden*. Vaikka Suomen suuriruhtinaskunta ulottui 1600-luvulla Iijokeen, pohjalaiset eivät laskeneet maataan Suomen osaksi (suullinen tieto professori Pentti Virrankoskelta), eikä Lappi vielä 1700-luvulla kuulunut Suomeen. STS:ssa (1776: 179–190) sanotaan, että »Suomen-Maa» ulottuu Ahvenanmaalta Oulun ja Kajaanin seuduille. Toisaalta Suomeksi sanottiin vielä 1700-luvulla pelkkää Varsinais-Suomeakin.

ETYMOLOGIOITA

Liivinmaan nimelle ei ole keksitty fiksoitua etymologiaa. Aikoinaan esitettiin liettuan *lewas* 'laiva' ja *lewonis* 'laivuri' ja (1555 Martinus Cromerus) paikalle purjehtineen ja hallitsemaan asettuneen roomalaisen nimi *Libo* (mm. Brandis 1600: 4–5; Hjärne 14–15), *Lieb* 'gratus & amabilis' tai *Lijff* 'vita' (Wexionius 1650 I:XXXI). Moritz Brandis (1600: 5) sanoo: »weil sie an der Seekant, in einem sandigten und mehrentheils durren Ort gewohnt, sie von dem Sande, der in Livischer und Ehstnischer Sprache *L i v a* genannt wird, genennet seyn, und als die im Sande wohnen, in ihrer eigenen Sprache *L i v o n e n* oder *L i v e n* mögen geruffen worden seyn.» Hjärne pitää nimeä virolaisten antamana, koska »Liwa» on viroa eikä liiviä. Kun saksalaiset merimiehet tarinan mukaan kysyivät, mikä maa tämä on, asukkaat luulivat kysytyn rannan laatua ja vastasivat *liw* 'hiekkä' (Schlözer 1771: 499) tai *liv mā* (Wiedemann 1861: XIII). Börger (1778: 66–67) sanoo maakunnan Riiasta alkaen olleen kaupungin rakentamisen aikoihin metsäistä seutua eikä erityisemmin hiekkaista, ei liivamaata: »und folglich auch dem Liwen [*w!*] keine Gelegenheit gegeben haben kann, sein Land überhaupt **Liwa ma** Sandland zu nennen». Börgerin mukaan suvun kantaisän nimi oli »Liwa», »Und so wäre dieses Land das Land des Liwa gewesen», ja kansa olisi ollut »Liwa Rahwast», yksikössä »Liwa-Mees». T. E. Karsten (1915: 205–206) etymologioi nimen kantagermaanin sanasta **(s)liwa* 'lima(kasvisto vedessä)'. SSA:n mukaan »alkuperä tuntematon; mahd. yhteydessä vi sanaan *liiv* 'hiekkä'».

Ims. kielissä on *liiva* 'hieno hiekkä' ja *liiva* 'lima, lieju'.⁷ Pohjois-Venäjän murteissa on *лыва* ~ *лива* 'räme; soinen tiheä metsä', 'lätäkkö', 'lionnutta levää', vuonna 1555 *лывина* 'soinen metsä' (Kalima 1919: 157–158). Vidzemen »liiviläismurteissa» on *līvis* 'der Sumpf, eine moorige, schwankende Stelle', luoteisissa murteissa *līvenis* samoin ja

⁷ *Liiva* '(hieno) hiekkä' on virossa, vatjassa, inkeroisessa ja suomessa Inkerin Kurkolosta Päijänteen eteläpäähän (Suursaari Pyhtää 'hiekkatasanne metsässä', 'hiekkaranta', »Erityisesti Viron ranta on liivamaata»). *Liiva* 'lima' on suomessa (Juslenius 1745, pohjalaisissa, kaakkoishämäläisissä ja itäsavolaisissa murteissa), karjalassa ja lyydissä, myös 'vihreä limainen vesikasvi' ja 'lima veden pinnalla tai pohjassa tai vedessä olevien kasvien päällä' suomessa Kymin–Virolahden seuduilla, Kalajoelta Jukkasjärvelle ja Inariin ja Koivistolta Pomantsiin, karjalassa ja lyydissä. Sanaa käytetään myös destruktiivisen prosessin aiheuttamasta tilasta: liha tai pellava *likoa liivaksi* (Florinus 1702), laossa mätänevästä viljasta (Juslenius mt.), *kiehua liivaksi* (Juslenius mt., murteissa LappiTI, Isokyrö, Heinola, Sakkola, Sääminki, Kaustinen, Vuokkiniemi), [pahentunut omena] *oli yhtä liivaa* (Iitti), [perunat paleltuneet] *liivaksi* (Uhtua), 'murskattuna' (Raamattu 1642 2. Aik. 25:12 »caicki lijwaxi», murteissa Askaisista Suojärvelle). Asikkalan ja Hollolan selityksissä näkyy kahdesta *liiva*-sanasta integroinut mielle: »hiekkä, lieju», »savinen lieju», »liivamaaksi sanotaan meillä savenkaltaisuutta lähentelevää hienoista hietamaata», »vetelää, visvamaista ainetta kuten esim. savivelliä, mutaa – paksuimaista kuitenkin vetelää kuraa, moskaa, visvaa ym.» (KKTK: SMSA, VKSA; KKS.) Viron paikannimissä *liiva* [liiv 'hiekkä'] on tavallinen elementti. Saarenmaalla *Liiva* on neljän kylän ja kymmenien talojen nimenä ja noin 90 luonnonpaikan tai viljelyksen nimen elementtinä (Kallasmaa 1996: 183–185). Pohjois-Tartumaalla viisi *Liiva*-talonnimeä on viimeistään 1800-luvun alkupuolelta, ja sana on noin 30 nimessä, jotka alkuaan ovat denotoineet luonnonpaikkaa, useimmiten hiekkaista selännettä, mäkeä tai muuta sellaista. (Pall 1969: 120 ja 1977: 148, 168–182); samanlaisia nimiä on kaikkialla viroa alueella (EKI paikannimiarkisto). Viron Inkerin suomalaismurteessa *liiva* 'hiekkä' esiintyy parissakymmenessä nimessä, vatjassa on karakteristisesti hiekkaisella mäellä *Liivciülä*, inkeroiseksi tai suomeksi *Liiva*, suomeksi myös *Liivikylä* (KKTK:n Nimiarkiston kortissa on selitys »Hiekkainen kylä»; maastosta myös omat havainnot). Suomessa on parikymmentä *liiva* 'lima tms.'-nimiryvästä, joissa keskeisenä on vesialueen tai veteen rajoittuvan alueen nimi, yleisin jälkiosa on *lampi*; näihin voivat kuulua myös Luumäen *Liivlaht*, suorantainen lahdenpohjukka, ja Paraisten *Lielahiti* (1329 »Lifflix» ja »Lilax», 1550 »Lijlax» KKTK, Nimiarkisto; ks. myös Pitkänen 1985: 163–164).

'mooriger, schwankender Seerand' ja adjektiiviksi *līvens*, esimerkiksi *līvens purvs* 'hyllyvä suo' (Salatsi), idempänä Varaklāni *līvans* esimerkiksi vetisestä rannasta (ME; kirjeitse Ojārs Bušs). Elementti on useissa soiden, niittyjen ja joenrantojen nimissä: (1) koillisissa murteissa (Galgauska Lejasciems Rugāji Balvi Ilzene Ranka), (2) entisen liiviläisalueen itäpuolisella vyöhykkeellä (Daugmale Zaube Nītaure Krimulda Cēsis Līvi Naukšēni Kūdums Mūrmuiža Lugaži), (3) Vidzemen »liiviläismurteiden« alueella ja (4) Zemgalen murrealueella (Līvērze Biksti Blīdene Ezere) ja taamilaismurteiden alueella (Virbi). Esimerkiksi niityn nimenä Nītaure *Līvene*, Zaube *Līvenes*, Ģeri Naukšēni *Līvenis*, niityn ja soisen rannan nimenä Lugaži *Līvikas*, suon nimenä Kūdums *Līveņpurvs* ja Sarkanmuiža *Līvpurvs*, joen tai puron nimenä Rozēni *Līvupe* ja Lejasciems *Leivurga*, Zemgalen murrealueella lammen ja niityn nimenä Blīdene *Līves* (Endzelīns 1961: 324).

Ims. *liiva*-sanoille on esitetty balttilainen ja germaaninen etymologia.⁸ Ims. sanasta *liiva* 'lima, lieju' on etymologioitu venäjän *лыба* ~ *либа* (Kalima mp.), ja tästä on etymologioitu latvian sanue (ME), joka voisi olla ims. substraatti niin kuin ilmeisesti venäjän sanakin. Latvian sanue esiintyy murteissa, joille on ominaista ims. substraatti (Ancītis–Jansons 1963; Rudzīte 1968; Boiko 1993; Hirša 1994). Liepājan vanha nimi 1253 »Lyva« on yhdistetty latvian sanueeseen ja ims. sanueeseenkin.⁹

Maannimen ja etnonymin frikatiivivariantti *liv-llif-* on germaanisissa kielissä (*Livland*) ja sporadisesti latviassa Kuurinmaan ja Vidzemen pohjoisissa murteissa. Klusiilivariantti *lib-* eri kielistä tunnetun muutoksen *v > b* jäljiltä¹⁰ on latviassa (*libis*) ja venäjän kronikoissa (*Либъ*) mutta ei myöhemmässä venäjässä. Myös Kuurinmaan nimessä on läntisen ja itäisen edustuksen jakauma: germaanisten kielten *Kurland*, latinan *Curonia*, latvian *Kurzeme*, venäjän kronikoissa *Корсь*, etnonymit *Kuren*, *curones* (800-luvulla »Chori«), latvian *kurši*. Läntisten tekstien monet ims. alueen eksonyymit ovat skandinaavista perua, sillä ensin juuri skandinaavit olivat tekemisissä näiden seutujen kanssa; sak-

⁸ Balttilaista originaalia edustaisi latvian *glīve* 'vihreä lima veden pinnalla', 'isolimaska' [vesikasvi], 'lima', 'lieju' (ME) ja liettuan *glyvas* 'lima' ja 'pilaantunut' (esimerkiksi juustosta puhuttaessa), ks. Fraenkel 1962 s.v. glieti. Germaaninen originaali olisi **slīwa*, josta muinaisnorjan ja islannin *slý* 'limainen vesikasvi', norjan *sly* 'lima', 'limainen vesikasvi', ruotsin murteiden *sly* 'soinen vaivaiskoivuryteikkö', suomenruotsin murteissa 'lima vedessä'. Ims. *liiva*-sanoihin on SSA:ssa annettu toiseen balttilainen ja toiseen germaaninen etymologia, ja sitten on viitattu ristiin. Semanttisesti sopisivat molemmat etymologiat märkyyden käsitteentän *liiva*-sanaan ja integraatio olisi periaatteessa mahdollinen, mutta kumpikaan ei sovi sanaan *liiva* 'hiekkä' (SSA:n »hieno hiekkä, liete muta« pätee vain sanojen risteyskohdassa suppealla alueella (Asikkala, Hollola) (ks. viitettä 7), ja muuten sanojen ydinmerkitykset ovat radikaalisti poikkeavat. (SSA; LÄGLOS.)

⁹ Nimessä *Liepāja* katsotaan olevan latvian *liepa* 'lehmus' (vaakunassa oli vuonna 1652 vihreä lehmus); *liepāja* 'lehmusto'. Saksankielinen *Libau* on selitetty paikan vanhasta nimestä: 1253 »villa quae dicitur Lyva«, 1263 »Lyva portus«, samoin kylän, järven ja joen nimenä 1253–1452 »Lyva« 1384 »under der Lybauschen seh unnde der Lybauschen beke«, ruotsalaistekstissä 1644 »Lybo«, 1600-luvulla myös »Ter Lyba« (Caarte van Coerland, valokuvakopio, Jūras zvejniecības brīvdabas muzejs, Ventspils), »Liba«, Ter Liba» (Zeiller 1656: 310) Kihnun kansanrunossa Liepājan nimi on *Liibu* (VK VII:1 s. 801). »Lyva« on yhdistetty myös muinaispreussin joennimeen »Lywa« ja järvennimeen 1260 »Liwencs« (Blese 1933: 109–110) ja puolan Veikselin alajuoksun joennimiin *Liwa* ja *Liwiec*. (Bielenstein 1892: 269; Kiparsky 1939: 219–220; Vanagas 1981; Laumane 1996: 100–101.)

¹⁰ Myös yläsaksassa on *v > b*, esim. *leve* > *lebe*, ja viron länsimurteissa, esim. *kivi* > *kibi*, *liiv*: *liiva* > *liib*: *liiba* ~ *liiva*, pyödyksen nimitys *liiv*: *liivi* > *liüb*: *liüb* ~ *liiv*: *liivi*: *liüb*, Göseken 1660: 9 »Lihb» = Sand, »Lihw» = Fisch Netz. Nimien *Mazirbe* ja *Lielirbe* jälkiosassa on *v > b* (1290 »Yrva«, 1387 »Minor irva«, 1387 »Irwemunde«, viroksi *Irve*, liiviksi *Ira* ~ *Ire*; 1582–1583 »Gross Irwen«, viroksi *Suur Irve*, liiviksi *Īra*); sama kuin ims. *hirvi*, liivin *īra* ~ *īrva* (Posti 1942: 22; Boiko 1994: 216–219).

salaiset tulivat kauemmaksi Itämerelle vasta 1100-luvun puolivälissä. Ketju *liv* [*liivV*] – *Livland* on skandinaavista eksomyymiä, jossa yksimorfeeminen on etnonymia mutta ei samalla maannimi. Kun elementti *liv-/lib-* on sekä läntisissä että itäisissä lähteissä, sen on täytynyt olla molemmista suunnista katsottuna paikallinen sana. Kun venäläisillä oli kiinteät suhteet Väinäjoen (*Daugava*) varren latgalieihin (mm. verotus), niin *Лубь* voisi olla näiltä omaksuttu; klusiilivariantti olisi ollut latgalien kielessä jo 1100-luvulla (ellei se ole tullut vasta 1300-luvulla venäläisiin kopioihin). Ims. *liiva* 'lima vedessä, lieju, muta' ja ehkä tästä periytynyt latvian *līvis* 'soinen paikka' voisivat luonnehtia liiviläisten aikoinaan asumia jokivarsia (omat havainnot). Ims. sanan puuttuminen liivin keräelmistä ei vielä osoita puuttumista 1000-luvun kielestä, ja liiviläisten myöhemmät endonyymit puolestaan osoittautuvatkin latvialais- ja saksalaislainoiksi. Mitään varmaa ei etymologiasta tiedä.

LIIVILÄISTEN MAA

Esihistoriallisen ims. asutuksen voi päätellä ulottuneen Väinäjoesta lounaaseen Lielupen seuduille ja Kuurinmaalla nykyisen Ventspilsin tienoille. Balttien kulttuurin vaikutus on pronssikauden lopulla ja varhaisella rautakaudella ulottunut Väinäjoen ja Koivajoen (*Gauja*) alajuoksujen tienoilta Aivieksten suulle ja Latgalen ylängölle. 400–500-luvulla oli ims. asutusta kulttuuritaustaltaan erilaisilla alueilla: (1) Merkittävästi skandinaavista vaikutusta oli läntisellä alueella lounaisesta Suomesta nykyisen Länsi-Viron ja Saarenmaan kautta Pohjois-Kuurinmaalle. Yhtenäisinä heimoalueina olivat (2) Sakalan seutu (nykyinen Mulgin murteen alue ja Saarden ja Häädemeesten kihlakunta) ja Metsepolen, Koivan latvojen ja nykyisen Keski-Vidzemen seutu, (3) itä- ja kaakkoisvirolainen Ugandin seutu ja koillinen läntiläisalue ja (4) Väinä- ja Koivajoen suupuolen alue, jossa keskiseltä rautakaudelta alkaen vallitsi balttilainen kulttuuri. Virolaisia olivat 1200-luvulla ja myöhemminkin Sakalan eteläpuolella olevat pitäjät, Astijärven (*Burtņieks*) seutu lännessä ja Ugandin eteläpuolella oleva alue (silloinen Adselen maakunta) idässä. Itämerensuomalaisten ja balttien (latgalien) asuma Idumea sijaitsi Lēdurgan ja Metsepolen itäpuolella Koivan ja Braslan yhtymäkohdassa. Latvian kielessä on ims. substraatti niin sanotuissa liiviläismurteissa, *lībiskais dialektis*, Lēdurgan ja Metsepolen entisellä liiviläisalueella ja Rūjienan entisellä virolaisalueella (Vidzemen liiviläismurteet) ja Kuurinmaalla Jūrkalneen–Engureen asti (Kuurinmaan liiviläismurteet eli taamiläismurteet). Latgalien ja varsinkin heidän kulttuurinsa 600-luvulla alkaneen ekspansion tuloksena nykyisen keskisen ja koillisen Latvian ims. alue läntiläistyi ilmeisen rauhanomaisesti, ja 1100-luvulle tultaessa ims. väestö oli vaihtanut kielensä latgalien kieleen. (Ariste 1954; Tõnisson 1970, 1974 ja 1997; Denisova 1975: 113–121, 1977: 114–173 ja 1982; Laul 1986 ja 1997; Boiko 1993; Pajusalu 1996: 24–32, 56–64; Vaba 1997b; Graudonis 1998.)

Ajanlaskun alun (*hil*)*leviones* (Plinius Secundus), *lemovii* ~ *levonii* (Tacitus) ja *leuonoi* (Ptolemaios) on joskus selitetty *liiv*-etnonymista (Hjärne 8–14; Moller 1755: 8), mutta vakuuttavampia ovat ruotsalaiset riimutekstit 1000-luvun alusta: Södermanland Åda »h trugn-þi : a lf:lanti» [*a Liflandi*] 'hän hukkuu Liivinmaalla', Uppland Veckholm [kadonnut] »aliflainþi» 'Liivinmaalla' (SR III:39, VI–IX:698; Salberger 1986). Venäläisessä kronikassa mainitaan muunkielisinä verotettavina zemgalien, kursien, latgalien ja liiviläis-

ten ohella *Любь* (LL: 11; IL: 4, 8; *Люб* LL: 4), Polotskin ruhtinaiden apujoukkona vuonna 1180 liettualaiset ja liiviläiset (*Любь* IL: 620) ja Pihkovaan vuonna 1228 suhteessa olleet saksalaiset, virolaiset, latgalit ja liiviläiset (*Любь* NPL: 66). Kerrotaan, että Bråvalan taisteluun 700-luvulla osallistui apujoukkoina liiviläisiä ja saksilaisia [Livi Saxonumque] ja että liiviläisten päällikön poika [Livorum regis filius] vangittiin (Saxonis Gesta Danorum 218, 233). Ristiretken kohteena mainitaan vuosina 1195–1196 »Liflandia» (Arbusow 1938: 40). Paavi ilmoittaa vuonna 1208 käännetyt »totam omnino Livoniam, Idumeos et Wendos cum media pene parte Lettorum» (HK 2 s. 369).

Nykyinen käsitys liiviläisistä (*Lyvones*) ja Liivinmaasta (*Lyvonia*) perustuu saksalaisten valloitus- ja käännystoimista kertovaan Henrikin kronikkaan (HK) 1224–1227: (1) Väinän liiviläiset, (2) Koivan liiviläiset, (3) Metsepolen liiviläiset ja (4) Idumean liiviläiset. Väinän alue ulottui joen suulta noin 100 kilometriä Aizkraukleen. Pohjoispuolella oli noin 50 kilometriä sisämaahan ulottuva Koivan alue, jossa hallinnollisia keskuksia olivat Koivajoen mutkassa Siguldan pohjoispuolella Turaida (»Thoreida»), vastarannalla »Sattesele» (jonka asukkaita sanottiin Satteselen liiviläisiksi XVI:3), Aģejoen yläjuoksun varrella Lēdurga (»Lethegore») sekä »Cubbesele» (X:14; XI:5; XIV:12; Tõnisson 1974: 30–32). Kronikassa »Thoreida» on linnalle kuuluvan alueen nimi niin kuin linnojen (castrum) nimet yleensäkin tuolloin (Tõnisson mts. 29), mutta se tarkoittaa myös koko Koivan liiviläisten aluetta (piispa lähettää papin Turaidan, Metsepolen, Idumean ja Väinän seudun seurakuntiin XI:2, XV:5). »Coiwa» tarkoittaa vain jokea, eikä puhutakaan Koivan liiviläisistä vaan tavallisesti Turaidan liiviläisistä: »Lyvones de Thoreyda», »Lyvones Thoredenses» (X:13, XIII:5, XIV:5, XIX:1). *Metsepole* (»Methsepole»), jonka keskus oli Limbažin-Lēdurgan pohjoispuolella, ulottui Salatsin (*Salaca*) seuduille ja kauemmaksikin (Viron puolella Orajoella on vieläkin Metsapoolen kylä). Salatsi mainitaan vain kauttakulupaikkana, lähinnä jokena (XVIII:5, XIX:11, XXI:6–7). Salatsijoen suulla oli vuonna 1215 liiviläinen kalastajakylä ja linna, ja ylempänä Astijärven pohjoispuolella oli asutusta (Tõnisson 1974: 11). Kronikassa kerrotaan paluusta Salatsilta Liivinmaalle (XXII:9), jonka ttimeen ei Salatsia näin lasketa.

1100-luvun lopulla Liivinmaaksi sanottiin ainakin Väinän suupuolen liiviläisaluetta. Väinäjoki oli viikinkien idäntie, jonka varrelle sopivat riimukirjoitusten *Lifland*, *Sveimgalla* (»simkala», *Zemgale*) ja *Domisnæs* (»tumisnis»). Kronikan alussa (n. 1184–1201) saksalaiset purjehtivat Liivinmaalle Väinää pitkin (I:2, samoin II:2, V:1) ja piispa kutsuttaa koolle Liivinmaan ja Turaidan vanhimmat (»Lyvonie et Thoreide – – seniores» I:4). Näihin aikoihin kronikassa aletaan puhua Turaidan liiviläisistä, samoin koko Liivinmaasta, johon kuului Turaida: »Lyvones per universam Lyvoniā et mittentes nuncios Rigam tam Thoredenses quam Dunenses» (X:13 v. 1206), »per universam Lyvoniā et Leththigalliam et Estoniam» (X:15, samoin »per universam Lyvoniā» XI:6), »tota Lyvonia et plures ex Letigallis» (XI:7), »tota Lyvonia baptizita est et Leththigallia» (XII:6). Alistetut ims. alueet olivat nyt Väinän seutu, Turaida (Koivan liiviläisten alue), Metsepole ja Idumea (XI:2). Kun piispa ja kalpaveljet vuonna 1207 jakoivat Liivinmaan kolmiksi, osat olivat Turaida, Koivan vastaranta (ex altera parte Coiwe) ja Metsepole (XI:3), eikä Väinän liiviläisten maata mainita tässä yhteydessä ollenkaan. *Lyvones* tarkoittaa liiviläisiä, vastakohtana lätiläiset, virolaiset ja saksalaiset (»Lyvones vero, Letti et Estones cum quibusdam eciam Theuthonicis» XXX:5), mutta kronikan loppupuolella *Lyvonia* ja *Lyvones* tarkoittavat instituutioiden nimissä liiviläis-lätiläistä maata ja kansaa (ks. Vanha-Liivin-

maa). Liivinmaahan ei luettu vuonna 1211 privilegiot saanutta Riikaa, »tam in Riga quam in Lyvonia et Estonia» (XIV:2)¹¹.

Liivinmaa ei ollut ennen okkupaatiotakaan hallinnollinen maa, vaan etnisperusteinen humaanis-maantieteellinen maa niin kuin Latgale, Zemgale, seelien maa (lat. *Selonia*) ja Kuurinmaa. Nämä jakautuivat hallinnollisiin alueisiin, maakuntiin, mutta Väinän ja Koivan liiviläisalueilla ei erikseen ollut maannimeä eikä nimeen korreloivaa etnonymia, eikä *Metsepole*-nimellä ja hallinnollisten balttilaisalueiden nimillä¹² ollut etnonymikorrelaattia. Hallinto oli muutenkin järjestetty virolaisalueella toisin kuin lättiläisalueella. Näyttää siltä, että balttilaisen maanimijärjestelmän mukaan varsinainen maannimi kuuluu humaanis-maantieteelliselle alueelle (eikä hallinnolliselle alueelle); varsinaiseksi voi sanoa tässä maannimeä, johon korreloi asukkaannimi (mm. etnonymyi) ja joka balttilaisissakin kielessä pyrkii olemaan germaanisen mallin mukainen kaksiosainen (*land* elementtiä vastaa *zeme* ja *mark*-elementtiä *gale*, esimerkiksi *Kurzeme*, myöhemmin *Vidzeme*, *Latgale*, *Semgale*). Pohjoisvirolaisilla hallinnollisilla maakunnilla oli etnonymiin korreloiva maannimi, joka oli perusluonteisesti yhdistämätön (*Harjoi*, *Viroi*, *Järva* jne.), mutta jossa voi sitemmin olla kategoriatunnuksena *land*, virokseksi *maa*. Nimi *Livland* oli germaanisen *skeeman* mukainen, mutta se kuului kentässään samaan hierarkkiseen tasoon kuin *Latgale* ja *Zemgale* ja niin edelleen. Ims. nimijärjestelmän mukainen ei *Livland* ollut niin kuin ei myöskään *Estland*; kumpikin oli germaanisen järjestelmän mukainen, ja ne sopivat baltiansaksalaiseen järjestelmään, johon tuli vielä *Lett(en)land* (sovitus balttilaisesta nimestä; HK: »Leththigallia»).

Kun historiankuvauksessa saksalaisten voittomaa Kuurinmaalta Suomenlahteen on *Vanha-Liivinmaa* (Altivland) erotukseksi Liivinmaan kuvernementista, voisi vanhaa etnistä Liivinmaata sanoa *Proto-Liivinmaaksi*, ja *liiviläisten maa* tarkoittaisi Proto-Liivinmaata ja myöhempien aikojen liiviläisaluettakin. Keskiyläsaksaksi 1200-luvun lopulla kirjoitetussa kronikassa (LR) *liven lant* tarkoittaa liiviläisten aluetta (645, 6677). Johann Rennerin tekstissä 1500-luvun lopulla Vanhaa-Liivinmaata tarkoittaa *Liflandt* ja Proto-Liivinmaata *Live landt*: »Wider is Liflandt in 3 vorneme provincien gedielet, in Eistlandt [koko etninen virolaisalue], Lidtlandt [pääpiirteittäin nykyinen Vidzeme] und Curlandt», ja »Lidtlandtiin» kuuluu pikkumaakuntia: »In dissem Lit lande synt ock andere kleine lande begrepen, alze Seelen landt, Live landt und Semgallen» (Renner: 109–111). Balthasar

¹¹ Liiviläisiä on arveltu olleen 1200-luvun alussa 20 000–27 000, joista Väinän liiviläisiä noin 10 000–12 000, Koivan liiviläisiä noin 5 000–6 000 ja metsepolelaisia noin 6 000–9 000; lukuihin eivät sisälly Kuurinmaan itämerensuomalaiset. Samojen laskujen mukaan virolaisia oli noin 150 000 ja lätnsukuisia (latgalit, semgalit, kursit, seelit) noin 135 000 (Laakmann 1939: 212; Benninghoven 1965: 65, 390–393). Brandis (1600: 10) sanoo, että Väinäntakaisessa herttuakunnassa on »die Liven und Lettische Landschafft» ja että rannikon liiviläiset puhuvat latvian kielen taidostaan huolimatta omaa kieltään. Thomas Hjärnen (13–14) mukaan liiviläisiä asui 1600-luvun alkupuolella Lēdurgan alueella ja Salatsin rannassa muinaisen Metsepolen seuduilla; lättiläisten naapuriensa kanssa he puhuivat päivittäin lättiä. Schlözer (1770: 374) sanoo liiviläisten niin sekoituneen lättiläisiin, että heitä voisi sanoakin paremmin lättiläisiksi. Vuonna 1842 sanottiin liiviläisiä asuvan myös Siguldan seudulla, vanhalla Koivan liiviläisten alueella. Entisen Idumean seudulla Cēsinin lähellä on »Lihwu pagasts» [livische Pagast], johon kuului vuonna 1818 noin 40 tilaa; asukkaat olivat lättiläisiä, mutta heillä oli oikeus maksutta soitattaa vainajilleen liiviläiskelloja [so genannten Livenglocke], ja vuonna 1858 oli Salatsinjoen suulla [Neu-Salis] kahdeksan liiviläistä (Wiedemann 1861: IX–X), joista viimeinen kuoli vuonna 1868.

¹² Latgalessa hallinnolliset maakunnat olivat Polotskin alaiset vasalliruhtinaskunnat Koknese ja Jersika, Pihkovan veromaat Tālava (Tolova) ja etelävirolainen Adsele ja pienemmät »terra Berezne, Pornuwe, Abelen et Abrene» (Hellmann 1954).

Russow (Chronica der Prouintz Lyfflandt, 1584) sanoo: »Dyth gantze Landt ys erstlick in dre höuet Prouintzen gedeelet, als in Estlandt, Letlandt vnde Churlandt» ja jatkaa: »De ander höuet Prouintz des Lyfflandes, nömliken Letland, begript ock de Prouintz der Lyuen in sick» (SRL II: 9). Moritz Brandis (1600: 3–4) sanoo Liivinmaassa [Liefland] olleen viisi vanhaa maakuntaa, »Ehstland, Lettland, der Liven Land, Churland und Semgallen»; Proto-Liivinmaa »hat eigentlich von den L i v i s oder L i v e n, die denselben Strich oder Gegend bewohnet, Lieff- oder Livenland geheissen». Lopulta liiviläisiä oli niin vähän, ettei enää voitu puhua liiviläisten maasta.

Balttilaiset kursit levittäytyivät 1000-luvulla Pohjois-Kuurinmaalle, johon muodostui balttilais-itämerensuomalainen kuurilaisväestö, jolla oli kansan status niin kuin liiviläisillä, virolaisilla, liettualaisilla ja semgaleilla (HK XIV:5). Kuurinmaan ims. paikannimistön eteläraja kulki keskiajalla Liepājasta Riianlahden pohjukkaan, mutta 1200-luvulla ei ollut enää yhtenäistä, pelkästään ims. aluetta (Johansen 1939; Kiparsky 1939: 205–256; Rudzīte 1968; Denisova 1977: 154–155; Boiko 1993). Kuldīgan seudun itämerensuomalaisista on 1350-luvulta lähtien epiteettimerkintöjä *Lyven* tai *Libit*.¹³

1200-luvulla kuurilaisiksi sanottiin sekä kurseja että itämerensuomalaisia, joita (ims.) sittemmin muut ovat sanoneet liiviläisiksi (niin kuin latvialaiset ovat sanoneet virolaisia leivujakin liiviläisiksi). Itsestään he ovat käyttäneet nimityksiä *kurali* [kuurilainen], *rāndakurali*, *rāndali* [rantalainen] ja *kalamiez* [kalastaja]. Nykyiset *līvli* ja *līvõ* ja *Livõd rānda* ovat 1900-luvun alussa virosta ja suomesta omaksuttuja. Se, ettei Kuurinmaan ims. aluetta HK:ssa sanota Liivinmaaksi, ei osoita mitään, sillä kronikan Liivinmaata on vain saksalaisten voittomaa, jollainen Kuurinmaa ei vielä tuolloin ollut. Tilapäinen analyttinen ilmaus on lauseessa »Ueberhaupt waren im Livenlande im Jahre 1858 – 136 besetzte Gesindestellen» (Wiedemann 1861: XI).

Vanhimmat tiedot liiviläisten omasta etnonymista ovat August Ludwig Schlözerin vuonna 1765 paikallisilta pastoreilta saamia (Winkler 1994: 31–44; 1999: 14–22). Kaikissa esimerkeissä on *liib*, vaikka Schlözer sanoo: »Namen Liv oder Lib, den sich diese Bauern in beyden Gegenden [Salatsi, Kuurinmaa] selbst geben.»¹⁴ Salatsista on *minna jux*

¹³ Kuurinmaan liiviläisasutuksesta ks. Kiparsky 1939: 440–444. Turlavan liiviläiskylän talonpojista neljällä oli vuosina 1355–1365 ims. nimi. Saksankielisen tekstin nimissä 1445 »twyer Lyven», Kandava 1501 niitty »auf der Lyffszeschen bycken», 1503 »an der Lyveschen beeken» ja 1504 »up der Lyffszeschen bycken» on v [f], mutta 1500- ja 1600-luvulta on kuurinmaalaisia nimiä, joista käytetään lättiläisittäin b:llistä varianttia, esim. latvian liiviläismurteiden alueelta 1582–1585 »Nicke Libit», »Jurgen Libitte» ja »Wetz Libitte», Liepājan seuduilta 1576 »Gorge Liebett», »Mattise Libiz», »Lorentz Liebedt». Jokaista yksittäistä nimeä ei voi pitää osoituksena vanhan asutuksen liiviläisyydestä, sillä asukkaannimi tai etnonymy pannaan yleensä muualta muuttaneen epiteetiksi. Kuurinmaan pohjoisrannikko on jäänyt viimeiseksi liiviläisalueeksi: *am Angerischen Strande* (Einhorn 1649), *die Angerschen Liven in Kurland* (Schlözer 1770: 379), *Angersche Liben* (Kruse 1846). Angerinranta ulottuu Rojajoesta Ovišragšin ja Ventspilsin välimaille. 1900-luvulla on käytetty ilmausta *Livõd Rānda*, aluksi appellatiivisesti, esim. *Vārgāgal iz uo vel mit-ikš let'li livõd rāndas* 'orjuuden aikana ei ollut vielä yhtäkään lättiläistä liiviläisten rannassa' (ELL: 6), nyt suojealueen ja sitä hoitavan organisaation nimenä. Vuonna 1852 rannikolla oli liiviläisiä parituhatta (Wiedemann 1861: IX), 1897 noin 3 000 ja 1948 noin 500–600. Syksyllä 2001 liiviläiseksi itsensä identifioivia oli noin 200–300 ja liiviä äidinkielenään osaavia (native speaker) oli kaksi, joista toinen asui Torontossa, ja lisäksi oli eri kriteerien mukaan 2–12 liivin kielestä loitonneita, ja kielen myöhemmin oppineita on muutama. Liiviläiset ovat asuneet jo kymmeniä vuosia talvet muualla, erityisesti Riassa ja Ventspilsissä, ja enää liiviläisalue on vain museaalaisessa mielessä.

¹⁴ Kuurinmaalainen pastori I. H. Taureck pohtii: »da der Buchstabe b leicht aus dem w entstanden seyn kann, und sie sich eigentlich *Lieweesschi*, Liewen, nennen sollten». Hänen informantinsa sanoo olevansa *Liebeeschchi* ja puhuvansa »die Liebesche Sprache», *mehs runnajam Liebeeschu wallodu* (Schlözer 1770: 353–354); tämä on latviaa niin kuin Salatsin *Liebisk* ja kieltä tarkoittava *Liebischki*.

Liebi 'ich bin ein Live', *minna jux Liebi nain* 'ich bin eine Livin', *mai paggatim Liebischki* 'wir reden Livisch' (Schlöder 1770: 372). Lauseessa *med maha jux om Liebisk* sanotaan maata liiviläiseksi (Schlöder: »unser Land heiszt Livland» [kuvernementti]). Vuonna 1821 Salatsista on merkitty »Mina om lib immi» ['olen liiviläinen ihminen'], 1864 *Līb, Lībe* 'Livenvolk', *Līb mies*, mon. *Līb raust* [*raust* 'ihmiset, väki'], ja Kuurinmaalta on *Lībi* mon. *Lībist* 'livisch, Live', *Lībi nai* ja kielennimi *Lībi kiel*. Asukkaannimitys on Kuurinmaalla ensisijaisesti *rāndali* ja *kala mies* (Sjögren; Sjögren II: 296–299). Kuurinmaalta on merkitty (Setälän aineisto 1888, Kansallisarkisto) etnonyymi *lībiz*, mon. *lībizəd*. Wiedemann (1861: XI) arveli liiviläisten käyttäneen *līb*-sanaa vain lättiläisten kanssa puhuessaan, koska nämäkin käyttivät sitä. Sjögrenillä on Salatsista kuvernementin nimi *Līb mā ~ Līb mā* (saksaksi *Livland*, Kuurinmaan liiviksi *Vidumō* 'Vidzeme'). Mikään ei osoita nimeä käytetyn jo Proto-Liivinmaasta. *Lībma* kuuluu liivin maannimitysryppiin, jossa alkuosana on latvian etnonyymi, niin kuin *Kriev mā* 'Venäjä', *Leišmō* 'Liettua'. Kettusella (1938) on etnonyymina *lībō(z)* ja *līvō(z)*, mon. *līvōd*. Kuurinmaan latvian taamilaismurteissa on kansanrunossa *izstaigāju līvu zemi* 'kuljen liiviläisten maalla' (Dundaga ME) ja *līvs* 'liiviläinen' (Pitrog, Tiedeak. murrekok.).¹⁵ Vidzemen asutusnimistössä elementti voi olla etnonyymiperäinen, esimerkiksi *Līvu-pagasts*, *Līvi* ja *Līvāni* (Endzelīns 1961: 324). Brandis (1600) tuntee etnonyymin »livis», ja kielennimi *leivu* on selitetty frikatiivivariantista.¹⁶ Kuurinmaan frikatiivivariantti on vakiintunut kansallisen heräämisen yhteydessä 1920-luvun alussa heimohenkeä ylläpitävien virolaisten ja suomalaisten ansiosta. Henkilönnimen epiteettinä *lībi*-elementti on ollut ainakin 1500-luvulta alkaen nykyisen Latvian alueella, ja se on yli sadassa paikannimessä, tiheimmin Kuurinmaalla ja Vidzemessä (Kiparsky 1939: 440–444; Endzelīns 1961; 313–315; Hirša 1994: 202).

VANHA-LIIVINMAA

Saksalaisten toimet 800-luvulla kaupankäyntinä ja rauhanomaisena lähetystyönä ja vuodesta 1198 valloitusotana ja käännyttämisenä kohdistuivat aluksi Väinän ja Koivan (Turaidan) liiviläisiin. Ekspansion edettyä liiviläisalueen ulkopuolelle saksalaiset sanoivat edelleenkin voittomaata Liivinmaaksi. Ekspansiota varten vuonna 1202 perustetun ritarikunnan »Fratres militiae Christi» (Kalparitarikunta) nimeen liittyi silloin asiointilan mukaisesti »in Livonia», ja suurmestarin sinetissä vuonna 1221 »Livonia» kattoi koko silloin valloitetun alueen. Kronikan lopulla Liivinmaaksi sanotaan liiviläisten ja lättiläisten aluetta mutta ei virolaisten aluetta: Tanskan valtaan ei vuonna 1221 ole joutunut vain Viro vaan Liivinmaakin, »non tantum Estonia, verum eciam Lyvoniam», ja kuningasta vastaan

¹⁵ *Sigrōg mēg uom līvōd, mēg uom līvō roūd* 'r sind liven, wir sind das livenvolk', *Lūz līvōd voļļid eitōnd iškila* 'die liven sollen Ūkskūla gegrundet haben', *līvōd mēļ* 'der verstand [mieli] der liven', *līvōdōn*; johdos: *sellī zina tuļ ku līvlīstōn um entš mōdō letlist kātst pōlamōst* 'tuli sellainen tieto, että liiviläisten täytyy pyytää maataan lättiläisiltä', *vanšti voļ -- emin līvlīzi* 'ennen oli enemmän liiviläisiä' (Kettunen 1938); *Koštrag vanad līvōd* 'muinaiset liiviläiset', *līvōd perimied* 'liiviläiset [liivin] isännät', *aga sa uod līv?* 'oletko liiviläinen?', *Piza Ma uob iks līvō miez* (ELL: 17, 22).

¹⁶ Adzelessa (nyk. Gulbene ja Alūksne) on vörunmurteisten perua viron *leivu* kielisaareke. Latvialaisnaapurit luokittelivat heidät epämääräiseen tietoon perustuvasti liiviläisiksi, *līvis*, josta *ī* > *ei* -muutoksen jälkeen *leivis* 'leivulainen', Wiedemannilla (1869b) etnonyymi »Līwits»; murteen nimi *leivu* perustuu latvian geneetiivimuotoon (Ariste 1968: 605; Vaba 1997a: 39–60).

nousivat koko Liivinmaalla kaikki, niin liiviläiset ja lätiläiset kuin saksalaisetkin, »omnes ei, qui erant per universam Lyvoniam, tam Lyvones et Letti, quam Theuthonici in tantum» (XXV: 1–2). Organisaatioiden nimiin tuli asukkaannimi *Lyvonenses*, esimerkiksi *Ecclesia Lyvonensis* 'liivinmaalaisten kirkko', vastakohtana »Estiensis ecclesia» (XXVIII:5), *Episcopus Lyvonensis* 'Liivinmaan piispa'. Liivinmaan sotaväki, *exercitus Lyvonensis*, koostui saksalaisten, liiviläisten ja lätiläisten yksiköistä (XXII: 2, XXX: 7). 1300-luvulla saksalaiset olivat valloittaneet kaikki liiviläisten ja lätiläisten maat, Kuurinmaan ja Zemgalen ja virolaismaakunnat. Koko voittomaa oli nyt Liivinmaa, joka kuului »Pyhään saksalais-roomalaiseen keisarikuntaan». Vuonna 1237 muodostettiin Saksalaisen ritarikunnan Liivinmaan osasto, *Dutscher orden to Lyffland*. Liivinmaa koostui ritarikunnan käskyhaltijakunnista sekä Riian arkkipiispan, Tarton piispan, Saarenmaan-Läänemaan piispan ja Kuurinmaan piispan territorioista, siis useasta hallinnollisesta yksiköstä. 1300-luvulle asti esiintyi pyrkimyksiä muuttaa Liivinmaa Riian piispanistuimen johtamaksi kirkkovaltioksi, mutta tämä ei koskaan toteutunut.

Liivinmaan piispaksi nimetty Albert hankki operaatiolle ristiretken statuksen. Kun Palestiina oli pyhitetty »Jumalan pojalle», Albert sai paavin pyhittämään vuonna 1215 voittomaansa »Jumalan äidille», Marian maaksi: *Terra Matris, Terra Mariae, Terra Mariana*, »ad terram beate Virginis» (HK XV:4),¹⁷ saksaksi *Marienland*, sitten latviaksi »Mahras seme» ('Livland', Ulmann 1872) ja viroksi *Maarjamaa*, Wiedemann 1869b: »*Marias Land (das russische Baltland)*». Nämä eivät ole varsinaisia maannimiä vaan epiteettimäisiä nimen parafraseja (»Livonia, Terra Mariana»).

Kun Marian kulttia ja Vanhaa-Liivinmaata ei uudella ajalla enää ollut, *Marienland* jäi paikallisiin kieliin vain affektiivisen konnotaationsa varaan. Muodostui semanttinen tyhjiö, jollainen pyrkii täyttymään. August Bielenstein kertoo, ettei hän ole kuullut kenenkään sanovan Lätinmaata tai Kuurinmaata Marian maaksi, mutta hän tuntee folkloreaiheen, jossa »Pehrkun» katkaisee Väinän sillan, etteivät liettualaiset pääsisi »ins Marienland», runossa on deminutiivinen ilmaus »Mahras semite» (Hausmann 1900). Virolaisetkin tunsivat *Maarjamaa*-ilmauksen mutta eivät enää tienneet, mitä se merkisi, ja niin he käyttivät sitä jotenkin pyhästä, Jumalalle kuuluvaksi käsitetyistä maaperästä, mutta osaksi myös maaperästä ylipäättään, ilman sakraalia ajatusta (käsiteluoikka Land → Erdboden): *Maarjamaa* on 'Geheiliger Boden, Gottes Erdboden', *kõik on Maarja maa* 'überall ist Gottes Erde', *Maarja maa sisse panema* 'beerdigen', ja ilmeisesti manalaisten apua pyydetään huudolla *Maarja maa rahwas, tulge appi!* (Wiedemann 1869). On sanottu, että »inimene sureb ära, aga Maarjamaa jääb ikka alles» (Häädemeeste, Saareste: 1958: 272), *Maarjamaa pääl um jumalal pant kõikkõ sagat 'sit surmõ* (Lutsi), sateesta puhuttaessa (EKI murreakisto, transkriptio karkeistettuna): *juu taeva toat kastis jälle oma moarja maad* (Muhu), *kastab seda kuiva maarjamaa pinda jälle* (Pöide), *Timahava Vanaezä es õlogi me puul, nii et timä Maarja maad är tõrbut* (Lutsi, O. Kallas, Lutsi maarahvas s. 74).

Tausta-ajatus Jumalan maasta voi olla laulussa *tiikk sinis taevas piä piäl ja moarja moa mul jalge all* (Kodavere, samoin Martna), vrt. *Maarja maa miä käuw kon jalga ga maad*

¹⁷ Marian maan nimityksen on esitetty olevan peräisin vuodelta 1202 (esim. Niitemaa 1959: 67). Piispa Albert esitti asian paaville suuressa lateraanikonsiilissa 1215: »Sicut, inquit, pater sancte, terram Hierosolymitanam, qua est terra filii, sanctitatis tuae studio fovere non desinis, sic Livoniam, quae est terra matris, consolationum tuarum sollicitudinibus hactenus in gentibus dilatata, etiam hac vice desolatam derelinquere non debes — » (SRL I: 196).

pitih (Lutsi) ja ilman sakraalista konnotaatiota *sedä ole ei maariä maa pääl keägi nännu* (Setu) [samoin *Liivlandi*-nimestä] ja *kot nad sii lasksid, maarja maa pörub* [ammutaan niin että maa tärisee] (Kihelkonna). Virolaiset uskoivat 1800-luvulla, että *Marienland* oli ennen tarkoittanut juuri Vironmaata eikä kaikkia Itämerenmaakuntia (Hausmann 1900: 80, 109–112). Kansallisen heräämisen aikana *Maarjamaa* otettiin erityisesti runoihin uudetaan Land-käsitteen mukaisena dekoratiivisena ilmauksena, nimen *Eesti(maa)* parafraasina (mm. 1867 Lydia Koidula, 1913 Hans Pöögemann, 1927 Henrik Visnapuu, 1936 Peet Vallak, 1942 Karl Ristikivi).

Keskiyläsaksaksi 1200-luvun lopulla kirjoitetussa, niin sanotussa Liivinmaan vanhemmassa riimikronikassa (LR) on etnonyymi *lîven* (~ »Liwen» 143), »Lîven die sint heiden» (375), »mit Letten und mit Lîven» (898), »Eisten, Lîven und Litten» 4169). Liiviläisten maata tarkoittaa *liven lant* (»Selhen, Lîven, Letten lant» 645, 6677). Liivinmaan nimi on *Nieflant* (käsikirjoituksissa »nyflanf», »niflant», »nyeflant», »nieflent», »yflant», »yeflant» LR Meyer 1963: 278–342). Ensin nimeä käytetään vain liiviläisten alueesta, »boten wurden dô gesant / nâch Letten und kegen Nieflant» (2365–2366), »zû Letten und zû Niefzû Nieflant» (6423), sitten ylipäättään saksalaisten valloittamasta ja käännyttämästä alueesta, esimerkiksi kun kyseessä on Järvamaan Paide [Wittenstein]: »das ist geheizen Wîzenstein / und ist der besten burge ein, / die in Nieflande liget» (7517–7519). Kun Kuurinmaa oli joutunut saksalaisten haltuun, kuurilaisten ja liiviläisten ero ei ollutkaan vieraan silmissä selvä (8923–8928):

Kûren und Nieflant
die sint uber ein genant
in vremen landen, daz ist wâr,
wer mochte daz geschrîben gar,
wie ieclich gegende ist genant?
man heizet ez allez Nieflant.

Nimi esiintyy muissakin keskiyläsaksan teksteissä. Kudrun-epoksessa noin vuodelta 1230 on »Dô sprach von Nîflande / Môrunc der junge man» (211), »Môrunc in Nîflant. Hôrant von Tenemarke» (564) Ernst Martinin (1902: 50) mukaan Liivinmaata tarkoittavana, koska nimi rinnastuu muissa teksteissä tuttuihin paikannimiin, esimerkiksi »durch Riuzen und durch Nîfenlant», »vor Norweg her gen Niffenlandt». Titurel-aiheessa *Nifland* (»Neyfland», »Nyfflant», »Nyffen land», »Niffe(n)land» ja niin edelleen, ks. Wolf 1955: 560) tarkoittaa Pohjanmeren rannikolle kuviteltua Artusin ja Ellimorin maata. Nimi on yhdistetty myös Nibelungenin (»niflungu») maailmaan. Hartmut Kugler (1993) pitää kronikkaa ristiretkitradition sankariepoksena, jossa *Nieflant* ei tarkoita niinkään maantieteellistä aluetta kuin abstraktiota:

»Der livländische Autor hat nicht den Ehrgeiz, mit verbalen Mitteln eine Landkarte zu präsentieren. Es ist allerdings, kognitionswissenschaftlich formuliert, durchaus eine Art des geistigen Kartierens, des »mental mapping«, was er durchzuführen versucht: Livland als Gedächtnisordnung. – – Sein Livland ist eine abstrakte Grösse, ein Gerippe, eine Struktur von Örtern, an denen gekämpft wurde. Es ist nicht das Land und die Landschaft, die immer schon da war und die wir alle kennen. Es ist *sein* spezielles Livland, das Land der Ordenskämpfe, und im Hinblick darauf hat die Bezeichnung *Nieflant* anstelle von Livland durchaus ihren Sinn und ihre Berechtigung.»

▷

Kun 1500-luvulla alettiin kääntää kirkollista kirjallisuutta kansankielelle, kieli oli nykyisen Latvian alueella vain latvia. Käännöskirjallisuutta käsittelevän tekstin (1525) »in vulgari liuonico lettico ac estonico» on tulkittu tarkoittavan 'liiviläisten kansankieltä latviaa ja viroa'; liiviläisellä kansalla tarkoitettiin Vidzemen asukkaita, jotka olivat enimmäkseen lättiläisiä (Biezais 1973: 25–31). Sebastian Münsterin latinankielisessä Cosmographiassa (1550: 789) sanotaan, että Tallinnassa ja Tartossa puhutaan viroa ja »circa Rigam, lingua Liuonica», näytteenä latviankielinen Isä meidän. *Liv*-elementtiä ei yleisesti enää tulkittu etnonymiksi, vaikka historiankirjoituksessa liiviläiset mainittiinkin kanta-väestönä.¹⁸ Saksalaiset kutsuivat paitsi liiviläisiä myös näiden kääntyneitä naapureita liivinmaalaisiksi, »Livlender».

Lopulta Liivinmaa ulottui Suomenlahdelta Liettuan ja Preussin rajoille, »van der Narue beth an de Memmel» (Russow 1584: 9). Backin (1996) mukaan se olisi humanis-maantieteellinen maa. Nimipari *Livonia Aquilonaris* (~ *Septentrionalis*) ja *Livonia Australis* vastasi jakoa virolaiseen ja lättiläiseen osaan (Hellmann 1954: 3; Olaus Magnus 1539 Carta Marina). Hallinnolliset osat olivat ritarikunnan alueet sekä Riian, Tarton, Tallinnan, Saarenmaan ja Kuurinmaan piispan territoriot (hiippakunnat).

Konfederaatio hajosi vuonna 1561, mutta nimi säilyi.¹⁹ Liivinmaata oli omasta näkökulmastaan Kuurinmaan herttuakunta, tituluurissa »Herzog zu Kurland und Semgallen in Livland» = »Dux princeps Curoniae et Semigallen in Livoniam», ja Puolan-Liettuan näkökulmasta Väinäntakainen herttuakunta, *Der Überdünische Provinz Livland* (ks. Liivinmaan kuvernemetti). Kun Ruotsi sai 1500-luvun lopulla haltuunsa Läänemaan, Harjumaan, Järvamaan, Virumaan ja Alutagusen, Juhana III lisäsi tituluuriinsa Liivinmaan virolaisten herttuan arvonimen: 1584 »der Esten in Lifflandt Herzog», »öffer de Ester i Lifflandt», 1593 »Herttogha ylytzen Eestein Lifflandis»; Ruotsin kuningas oli »der Ehsten in Lieflandt Herzog», »in Liefland Herr», (1612, 1614) »Ehsten in Lieflland König». Vironmaan (Tallinnan) kuvernööri oli »Gubernator in Liffland». Ruotsin voittomaan nimeksi vakiintui »Fürstenthum Ehsten in Lieflland», joskus »Estland» (1589 »General-Statthalter des Fürstenthums Estlandt in Lieflland»). Anders Bure (1626) sanoo Ruotsin valtakunnan kuvauksessa: »ad Esthonia, quæ Livoniae pars est». Asiakirjassa vuodelta 1621 sanotaan kahden Virumaan moision sijainneen Liivinmaalla, »in Lieflland». Kuningattaren vahvistuskirjeessä 1645 Järvamaa kuuluu Liivinmaahan, »in Lieflland und dem jerwenschen Gebiete» ja vastaava virkamies on »Generalgouverneur in Lieflland», ja samana vuonna toinen Järvamaan moisio oli »in Lieflandt». Stettinin linnanpäällikkö kirjoitti vuonna 1692 passiin »Rewall in Lüffland zu reisen». (Tunkelo 1929: 105–106.) Nimeä käytettiin ikään kuin vanhasta muistista, eivätkä valtiolliset muutokset päässeet vaikuttamaan, sillä *Livland* ei ollut ainakaan enää hallinnollisen vaan humanis-maantieteellisen maan nimi. Tällaista aluetta ei ajatella välttämättä kovin tarkkarajaiseksi (niin kuin nimen

¹⁸ 1500-luvun puolivälissä Johann Renner (109–110) kertoo maan saaneen nimensä liiviläisistä, jotka ensimmäisenä omaksuivat kristinuskon ja joilla siksi oli edelleenkin privilegio päästä Riian killan jäseneksi, mikä ei ollut mahdollista muille, rikkaammillekaan Liivinmaan talonpojille.

¹⁹ Vanhan-Liivinmaan alue säilyi kartoissa (yleensä ilman Viron saaria) (Ortelius 1570 »Liuoniae pars», Portanius 1573 »Livoniae nova descriptio», Mercator 1595 [Svecia et Norvegia cum confinijs] »Lieflandia pars» ja [Russia cum confinijs] »Livonia», johon kuuluu »Curlandia». Münsterin Cosmographian vuoden 1628 painoksessa (s. 1305) »Lyfflandt» esitellään luvussa »Von Teuschlande».

käyttäjät eivät aikoinaan näy ajatelleen heimomaakunnankaan rajoista). Tiedettiin, että Ruotsin voittama maa oli Liivinmaata, muttei ajateltu, mitä siihen kaikkiaan oli kuulunut (niin kuin Kuurinmaa). Kaikista esimerkeistä ei tiedä, miten kukin on tähän suhtautunut, mutta joissakin teksteissä näkyy liukuma Vanhan-Liivinmaan mielteestä siihen, että Liivinmaa ulottuu Suomenlahdesta vain Väinäjokeen.

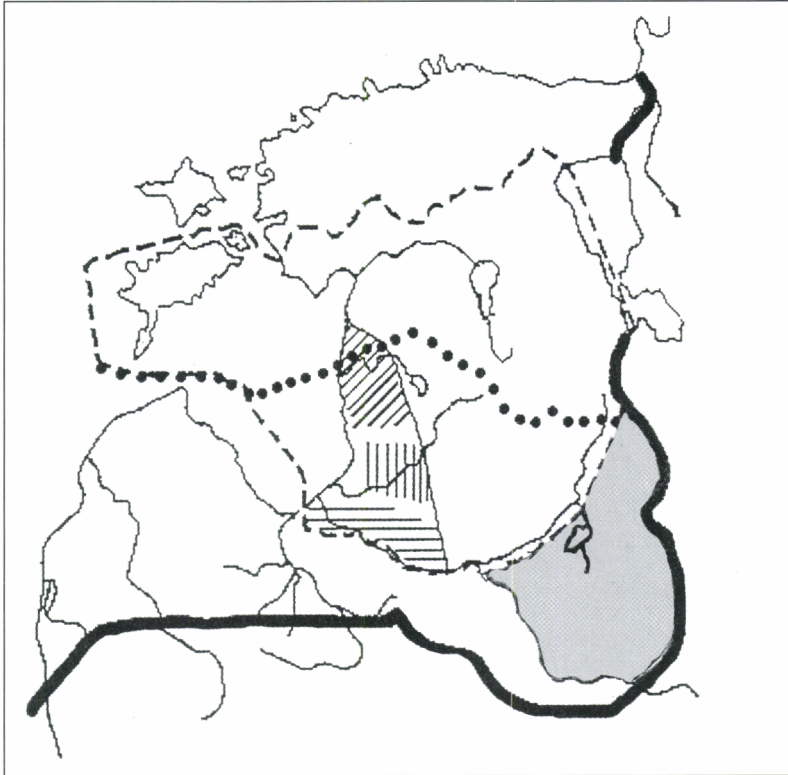
SUOMENLAHDESTA VÄINÄJOKEEN

Ruotsalaisen Anders Buren kartassa 1620 on *Livonia*, jonka pohjoisosassa on *Esthonia* ja eteläosassa *letten* ilman piirrettyä rajaa, ja Väinäjoen kohdalta rajalla erotettuna mutta samanvärisenä ovat alueet »Cvrlandia» ja »Semgal», kartassa 1635 (julk.) samoin, mutta »Semgal» kuuluu nyt Livoniaan ja »Cvrlandia» on eri maata, ja kartassa 1662 kumpikaan ei kuulu Livoniaan, jonka eteläraja on nyt Väinäjoessa. Braunin ja Hogenbergin kartassa noin vuonna 1600 »Livoniaan» ei kuulu »Curlandia» (SSVK). Michael Wexionius (1650) esittää Liivinmaan (Livonia) ulottuvan Väinäjoesta Suomenlahteen, ja sen osat ovat Lätinmaa ja Vironmaa, »in Lettiam atq; Æsthiä dividitur», ja Narvan joki erottaa Liivinmaan Venäjältä (VII:76, 78). Jako on etninen, mutta toisaalta Wexionius mainitsee hallinnollisen herttuakunnan »Ducatus Æsthiæ», joka etelässä rajoittuu Liivinmaahan, »Livonia (nunc presse ita dicta)». Tämän jälkeen vakiintui käsitys Liivinmaan ulottumisesta Suomenlahdesta Väinään tai Lielupeen ja jaosta Estland-osaan (ilman Saarenmaata ja Hiidenmaata) ja Lettland-osaan.²⁰ Vielä Antti Lizelius kirjoitti vuonna 1776, että Venäjän »Ruotzista woitetut maat owat Ingermanlanti, Wenäjän Suomi ja Liflanti» ja että Liflannin kaupunkoja ovat Tallinna, Narva ja Riika (STS: 42–43), ja Renvall (1826) sanoo: »Wiro» = »Virlandia, provincia Livoniæ Finnis proxima». Eri yksikkö on Liivinmaan kenraalikuvernementti.

Samassa tekstissä saattoi olla Liivinmaan nimi kummassakin tarkoituksessa. Kirjan nimessä »Kort Beskrifning öfwer Est- och Lifland» (Moller 1755) tarkoitetaan kuvernementteja mutta tekstissä Vanhaa-Liivinmaata: »såwäl Estland, som Lettland och Kurland kom att begripas under det utwidgade Liflands namn, såsom ett hufwudnamn» (s. 46). Mellinin kartta 1791–1798 on »Atlas von den Lief- und Ehtland und der Provinz Oesel». Julius Krohn (1869 IV:4) kirjoittaa 1500-luvusta: »Liiwinmaaksi silloin nimitettiin yhteisesti kaikkia kolmea Itämeren maakuntaa. Siinä merkityksessä on tässä kohdassa käytetty nimeä Liiwinmaat,

²⁰ Vielä vuonna 1656 Ruotsin valtakunnan kuvauksessa Martin Zeiller (43, 195) sanoo, että Liivinmaa rajoittuu Suomenlahteen, Moskovan valtakuntaan, Liettuaan ja Itämereen ja että sen osat ovat »Esthoniäm [Alutaguse, Viru-, Harju-, Lääne- ja Järvamaa], Odepoam [Pärnu- ja Tartumaa], Lettiam [Väinäjokeen asti] & Churlandiam» ja saaret. Kartoissa Blaeuw 1661, Joannes Jansson 1666, Guillaume Sanson 1681, Frederik de Witt 1688:n jälkeen, Moll 1727 ja Delarochette 1794 (VKS; SSVK; TÜR) »Livonia» ulottuu Suomenlahdesta Väinäjokeen, pohjoisosa on »Estonia», eteläosa »Lettia» ilman rajamerkintää. Rutgerus Hermannides sanoo maantieteellis-historiallisessa Ruotsin valtakunnan kuvauksessaan (1671) Liivinmaan ulottuvan Väinäjoesta Suomenlahteen ja jakautuvan Lätinmaahan ja Viroon, »Lettoniam & Esthoniäm», samoin Kristian Kelch 1695. Rukouspäiväjulistuksessa 1655 luetellaan alueet: »öwer heela Swerige, Storfurstendömet Finland, Liifland och Ingermanland».

eroitukseksi warsinaisesta Liivinmaasta» (I:3). Toisessa kohdassa Krohn sanoo suomalaisten («Liivin ja Kuurin kansan nimellä tuttu») tulleen »Liivinmaan Wainäjoen suulle ynnä Kuurin niemimaaalle – – kukistaen allensa maan alkuperäiset lätiläiset asukkaat»; tässä Vanhan-Liivinmaan ja Proto-Liivinmaan distinktio on neutraali. Mollerilla ja Krohnilla kuvernementin nimi on tunnusmerkitön ja Vanhan-Liivinmaan nimi tunnusmerkinen (Mollerutvidgad, Krohn monikko).

Kartta 1. Liiviläisten alueet Henrikin kronikan mukaan 1. ja 2. vuosituhannen taitteessa:

- Väinän liiviläisten alue
- Koivan liiviläisten alue
- Metsepole
- Puolan Liivinmaa (Księstwo Inflanckie) 1677–1722
- Vanhan-Liivinmaan maaraja 1347–1561
- Liivinmaan (kenraali)kuvernementin raja 1629–1917
- Viron ja Latvian valtakunnanraja

LIIVINMAAN KUVERNEMENTTI

Vanhan-Liivinmaan vuonna 1561 hajottua Puolan saaman Väinäjoen ja Vironmaan välisen alueen nimi oli *Ducatus Transdunensis*, *Das Überdünische Fürstenthum*, epävirallisesti *Der Überdünische Provinz Livland*. Herttuakunnan perustuslaki (1582) oli virallisesti *Constitutiones Livoniae*, perustuslakia muuttavat sejmin päätökset olivat *Ordinationes Livoniae*. Puolalaisnäkökulmasta herttuakunta oli Väinän takainen ja Liivinmaa. Saksan *Livland*-nimen on sanottu lainautuneen puolaan 1500-luvulla: *Liflanty* > *Iflanty* > *Inflanty*. Altmarkin rauhassa 1629 Puolalle jäi herttuakunnan kaakkoisosaa, Latgale, josta muodostettiin vuonna 1677 Liivinmaan herttuakunta, *Księstwo Inflanckie*. Tätä aluetta sanottiin Puolan Liivinmaaksi, *Inflanty Polskie*, varsinaisesti vuoteen 1772, jolloin se Puolan jaossa yhdistettiin pääosin Venäjän Vitebskin kuvernementtiin.

Ruotsin Livland-kenraalikuvernementin alue oli sama kuin Puolan Väinäntakaisen herttuakunnan alue: lättiläinen Lettland, virolaiset Pärnumaa ja Tartumaa. Kun Latgale jäi Puolalle, Liivinmaan etelärajaksi tuli Väinäjoki, Aiviekste ja Pededze. Ensin muodostettiin Liivinmaan, Inkerinmaan ja Käkisalmen kenraalikuvernementti ja vuonna 1642 Liivinmaan kenraalikuvernementti, *Generalgouvernement Lifland*.²¹ Ruotsi menetti Vironmaan ja Liivinmaan Uudenkaupungin rauhassa 1721 Venäjälle, mutta kuvernementtijako säilyi, *Лифляндская губернія ~ Лифляндія*, esimerkiksi Venäjän kartassa 1747 »Изображение Герцогствъ Эстляндскаго и Лифляндскаго», 1800 [Карта Эстляндской Губерніи] »Лифляндской Губерніи» (TÜR). Martin Zeiller (1656: 252, 269) esitti kenraalikuvernementtien rajaksi Pärnunjoki–Viljanninjoki–Vörtsjärvi–Emajoki ja lisäsi, että Viroon voisivat kuulua myös Pärnu, Viljandi, Helme ja Tartto maakuntina, siis koko etninen »Estland».²²

Kuvernementtijako muutettiin Venäjän väliaikaisen hallituksen päätöksellä 12.4.1917 etnisperusteiseksi. Tästä muodostuivat Viron ja Latvian tasavallat. Liivinmaan latviankielinen osa jäi Vidzemen maakunnaksi, josta on käytetty muissa kielissä nimeä *Livland*, *Livonia*, *Liivinmaa* (esim. Iso tietosanakirja VII 1934, s. 893, 1208).

Ainakin 1600-luvulta alkaen *Livland*-nimeä on vastannut latvian *Vidzeme*, esimerkiksi »Es haben die Letten dasz über-Dünische Liefland *Weddu-Semm* [alav. Richtiger *Widdu-Semme*, gewöhnlich *Widsemme*] zu heissen pflegen» (Einhorn 1649: 579), puolalais-latinalais-latvialaisessa sanakirjassa (Elger 1683: 116) *Inflanty* = *Livonia* = »Wyddu zemme / latwaeszu zemme» ja asukkaannimitykset *Inflanczyk* = *Livo* = *Latwis*. Selityksissä on ajateltu Väinäntakaista herttuakuntaa, mutta samoina aikoina esiintyy Vanhan-Liivinmaan mielteeseen perustuvaa jälkikäyttöä, tituluurissa 1685 »ikš Vid-zemes par Kürzemi in Zemgalu Lielam Kungam» [Herzog zu Kurland und Semgallen in Livland] (Augstkalns

²¹ Tekstissä *Livland* tarkoittaa kenraalikuvernementtia, ainakin kun siihen rinnastuu *Estland*, esim. »[Hedvig Eleonora] Hertiginna vthi Skåne, Estland, Lijflandh, Carelen» (1660).

²² Virolaiset käyttivät nimeä *Eestimaa* kansallishenkisissä teksteissä 1800-luvun puolivälistä alkaen koko virolaisalueesta, ja kuvernementtia sanottiin Tallinnan kuvernementiksi. Esimerkiksi Johann Voldemar Jannsen 1860 »ei kau Eesti nimmi Eestimaa!», 1862 »Hiljuti on jälle 600 Eestlast Tartust läbi Krimmi sare läinud ja keik Tallinna kubbermangust. -- Eestima võib ennast kül römustada, et neist nõdra mõistussegaga inimestest lahti sanud», samoin Lydia Koidula, esimerkiksi »Eestima, Eestima — Kes mind wõtnud ülleskaswata» (»Emmajõe Öpik 1886, useissa runoissa), Juhan Kunder 1876 »üle õitsva Eestimaa», 1883 »ja sinu isamaa! / See ilus maa on meie, on meie Eestimaa».

1940). Nimen *Vid*-elementti on selitetty samaksi kuin latvian *vidus* 'keski, sisä', »das Mittel-Land (terram sive Provinciam intermediam)» (Einhorn), mutta tuskin motiivina on alueen sijainti Kuurinmaan-Zemgale ja virolaisalueen välissä. On esitetty myös, että nimi perustuisi ajatukseen sisämaasta Riian näkökulmasta katsottuna — Riista vuonna 1530 annetussa käskyssä oli maalaisia tarkoittava ilmaus »Undutschen und binnenlandesche» (Augustkalns 1940: 250–251). Georg Mangelis sanoo vuonna 1638 sen ulottuvan pohjoisessa Liivinmaan kuvernementin pohjoisrajaan.²³ Richards Ērglis (1939) arvelee, että HK:n *Idumea*-nimen²⁴ pohjana olisi latin *Viduzeme*, 'keskimaa', maa liiviläisten ja lättien maan välissä.

ITÄMERENMAAKUNNAT

Liivin- ja Vironmaan kuvernementteja ja vuonna 1795 Venäjään yhdistettyä Kuurinmaan kuvernementtia alettiin nimittää 1700- ja 1800-luvun taitteessa Itämerenmaakunniksi, *die Ostseeprovinzen* (~ *Ostseegouvernements*), venäjäksi saksan mukaan *Остзейская губерния*, 1800-luvun alussa ruotsiksi *Östersjöprovinserna*, suomeksi 1856 (Ahlqvist) *Itämerenmaakunnat*.²⁵ Nimeäminen perustuu Venäjän keisarikunnan näkökulmaan, jossa intressinä olivat merelliset yhteydet. Tästä näkökulmasta 'Itämeren maakunnat' on enemmän deskriptio kuin propri (esimerkiksi Adolph Wagnerin kirjan nimessä »Beiträge zur Finantsstatistik des Schulwesens der (russ.) Ostseegouvernements: Livland, Kurland und Estland»). Eri yhteyksissä käytettiin kuvernementtien luetteloa kollektiiviproprin asemesta: »Flora von Esth-, Liv- und Kurland» (1853), »Arciv für die Naturkunde Liv-, Est- und Kurlands» (1854), »Teorie und Praxis des livländischen, estländischen und kurländischen Kriminalrechts» (1846–1847). Vuosina 1801–1876 Kuurinmaa, Liivinmaa ja Vironmaa kuuluivat Itämeren kenraalikuvernementtiin, jonka nimi *Остзейский край* oli virallinen propri. Kuurinmaalta Vironmaalle ulottuva Itämerenmaat on alueellisesti sama kuin

²³ Mangelis oli haastatellut sotilasta, joka kertoi sijoituspaikkansa olevan Vidzemessä kolmen peninkulman päässä Tartosta. Vidzemen kielestä sotilas sanoi, että Riista Valkaan puhutaan lättiä ja siitä eteenpäin viroa (Augustkalns 1940: 250–251).

²⁴ *Idumea* on Raamatussa Edon-nimen variantti, ja HK:n esiintymiä on pidetty yhtenä muissakin yhteyksissä esiintyvistä raamatunperäisistä nimistä. Yrjö Koskinen (1866: 395) esitti, että nimi voisi olla sama kuin anglosaksien Scôpes Vidsidh -aiheen *Idumings*, joka esiintyy yhdessä kai Itämeren itäannikon alueita merkitsevän Istes-nimen kanssa [»And mid Istum. / And Idumingum» John Kemble, *The Anglosaxon poems*, London 1833, s. 229]. Bielensteinin (1892) mukaan *Idumea* voisi perustua liivinkieliselle yhdysnimelle *idu* 'koillinen' + *maa* (*idu* > latvian murteissa *idis*, *idus*); maa on koilliseen Koivajoen liiviläisalueelta.

²⁵ Länsieurooppalaisissa teksteissä Itämeren nimenä ovat olleet *Ostsee* sekä *balt*-elementti: 800-luvun lopulta »Ostsae» (Kuningas Alfred), 1200-luvulla keskilyläksassa »Östersê» (LR: 137), keskilyläksassa *belte-mere*, 1000-luvulta asti latinassa *Mare Balticum*, ruotsissa 1658 *Baltiska havet* ja 1800-luvulle asti *Bält(en)*, joka on tarkoittanut alkuun ilmeisesti Itämeren osaa (myös *Stora Bält*, *Lilla Bält* (SAOB); Hellquist 1964). Kumpikin nimi esiintyy kartoissa 1500-luvulta alkaen. Venäjäksi Itämerta on muinoin sanottu Varjagien mereksi, *Варяжское море* (kronikoissa, LL: 7 »в море Варяжское», 148 »за море по Варягъи»; Tumanski 1789–1790 »Варяжское Море» [Öpik 47, 48]), sittemmin *Балтийское море* (myös Tumanski [Öpik 55]). Joskus ilmauksella *Itämerenmaat* ~ *Itämeren maat* tarkoitetaan Viroa, Latviata ja Liettuaa yhdessä ('Baltian maat'), siis samaa aluetta [Liettua lisätynä] kuin *Itämerenmaakunnat*, kun nämä vielä olivat maakuntia. Tavallisimmin Itämerenmaat kuitenkin ovat Itämereen rajoittuvia maita, esihistoriallisia heimomaita yhtä hyvin kuin nykyisiä valtioitakin. Almanakassa 1778 on lause »[Monet] ovat usiasti nähnet Danzigista ja sen ympärillä olevilda Itämeri mailda tullete [raaka-aineita]» (VKSA).

Vanha-Liivinmaa, jonka alue näkyy edelleen käsitetyt kokonaisuudeksi, nyt erinimisenä. Siihen ei nyt eikä aikaisemmin laskettu Venäjälle alistettua Liettuaa (Venäjän kuvernementtina vuodesta 1796), vaikka Puola-Liettuaan kuulunut Kuurinmaa lasketaan. Maantiedossa Venäjän yhtenä kolmesta osasta olivat Uudenkaupungin rauhassa 1721 Ruotsilta saadut alueet (esim. STS 1776: 35), joita yhdessä sanottiin Itämerenmaakunniksi: »Itämeren maakuntiin» kuuluvat »Inkerinmaa», »Wironmaa», »Liivinmaa», »Kurinmaa» (Dahm, Maantieteen Ensimmäiset alkeet, 1859: 7, samoin Hallstén, Maantieto, 1860: 48). Itämeren toisen nimen mukaan Itämerenmaakuntia sanotaan Baltian maiksi. Saksan *Baltisch* tuli 1840-luvulla matkakuvauksiin, Riiassa alkoi ilmestyä 1859 »Baltische Monatschrift», Tartossa 1863 »Baltische Wochenschrift». Kenraalikuvernementin (Остзейский край) nimeksi tuli *Прибалтийскій край*, ja Itämerenmaakunnista käytettiin ilmausta *Прибалтийскія губерніи* (saksaksi *Baltischen Provinzen*, ruotsiksi 1876 *Baltiska provinserna*, viroksi 1800-luvun lopulla *Balti(mere) kubermangud*, suomeksi esimerkiksi Isossa tietosanakirjassa (1. osa 1931) *Baltian maat ~ Baltikum ~ Balttia* [ei vielä Tietosanakirjassa, 1. osa 1909]). Samasta kannasta muodostettiin saksaan 1860-luvulla asukkaanimitys *Balte* ja vuoden 1880 paikkeilta alkaen esiintyneet alueennimet *Balticum* ja *Baltenland* (Liljedahl 1933: V–VI). Saksaksi käytettiin joskus nimitystä *Die Ostseelande*, esimerkiksi Wittram Reinhardin kirjanimessä 1954 »Baltische Geschichte: Die Ostseelande: Livland, Estland, Kurland 1180–1918». Ensimmäisen maailmansodan jälkeen vakiintui tapa laskea myös Liettua Baltian maihin.

Saksan valtakunnan ekspansio-ohjelmassa toisen maailmansodan aikana oli *Reichskommissariat Ostland*, jonka ytimenä olisi ollut Viro, Latvia, Liettua ja Valko-Venäjä; itään Ostland oli suunniteltu Leningradiin ja Novgorodiin asti ulottuvaksi. Sodanaikaiseen *Ostland*-nimiseen siviilihallintoalueeseen kuului Vanhan-Liivinmaan alue, Liettua ja läntinen Valko-Venäjä, raja Narvasta etelään Minskin itäpuolitse Ukrainan rajalle. Ajatus Ostlandista valtakunnallisen ja ideologisen ekspansion tuloksena oli uuteen historianperiodiin sovellettu kopio siitä, mistä aikoinaan muodostui Vanha-Liivinmaa. Nimeämisperusteena itä ei Saksan näkökulmasta vaikuta Uralille ulottuvan koko ekspansio-ohjelman puitteissa riittävän motivoitulta. Motivaation tukena voi pitää sitä, että saksassa oli entuudestaan osalle tämän alueen maita yhteisnimi *Ostseeprovinzen* ja vielä *Ostseelande*, mutta kun Itämerikään ei sopinut voittomaan nimen aiheeksi, muokattiin vanhasta nimestä *Ostland* (vrt. *Ostmark* miehitetyn Itävallan nimenä).

LIIVINMAAN NIMI VIROSSA JA SUOMESSA

Mikään ei osoita, että olisi ollut olemassa ims. muinaisnimi **Liivinmaa*, eivätkä 1800-luvun viron *Liivimaa* ja suomen *Liivinmaa* edusta itämerensuomalaista vaan germaanista ketjua. Tartumalaisen Käsü Hansin [Hans Kes] runossa on vuonna 1708 »Ma olli wäega kullus Liin [Tartto] / Ülle kige Liwa Ma» [kuvernementti], mutta »Liwa Ma» on toisella musteella korjattu kirjaviron asuun »Lifflandi Ma» (VEKVM: 307). Käsü Hans on voinut saada käsiinsä nimen etymologiaa käsittelevän tekstin, joissa kaikissa on »Liwa». Jos Käsü Hans olisi tavoitellut nimeä *Liivamaa*, olisi luullut vokaalin pituuden olevan merkitty (vrt. »siin», »Liin», »Wiin», »Piin», »Maad», »Kooli», »suur» VEKVM: 306–315).

▷

Livland-nimeä sen eri referenssisuhteissa vastaa vanhassa kirjavirossa *Liivlandi maa* tai *Liivlant*: 1535 »Mester Saxa ordenss lifflandi maell» [Meister zu Livland Deutschen Ordens], 1589 »lienast [linnast] dörpt lifflante mhale» (EKVTS; 61, 94); Müller 1600–1606 esimerkiksi »Tallinna siddes ninck Lÿfflande Maa pæl», »eb wojj Lyfflandt oma heñesa Rachwa toytada»; Tallinnan piispan nimityskirjeen käännöksessä 1638 »se kircko wallitzusz meije Lÿfflandi Mah sees», »keickede Lÿfflandi-Mah Kirckode siddes», ja virasta sanotaan »öhex Pischopix ülle Tallina ninck Lÿfflandi-Mah» (VEKVM: 66–88); 1699 »Hertog Konis / Eesti / Lihwlandi / Kareli – – Maal» (VEKVM: 67, 271). Ruotsissa kirjoitetun tekstin lauseke 1700 »Eesti- Lihw- ja Ingermanni Male» (mts. 273) perustuu sellaisiin malleihin kuin »Ehst-, Lyf- und Lettländische» ja »Liv-, Est- und Kurland» eikä osoita mitään **Liivmaa*-nimeä; toisaalla samassa tekstissä on »Lihwlandi Ma sisse» (mts. 274). Vielä vuonna 1820 on »Lihwlandi-ma Tallorahwa Seädus», O. W. Masing 1825 »Marahwa Näddala-Leht – – On lubba antud trükkida. Pihkwa-, Lihwlandi-, Eesti- ja Kuramaa üllema wallitsuse nimmel», 1828 »Lihwlandi-maa Kubbernemango Wallitsus» (Tallorahwa kulutaja 2), Jakob Jobso 1855 »Hohrosi lossi preili – – Üks Lihwlandi maal sündind wägga halle luggu», Wiedemann 1893 »Lihwlandi-mā», »Līwlandi-mā»; »Wiron takana on Liwonian maakunta, jota Wirolaiset kuhtuuvat Lihwlanniksi» (Turun Wiikko-Sanomat 1820 31:1). *Lihwlandi-maa* on esiintynyt etelävirossa (Puhja Sangaste Karula Rõuge [~ *Liflandi-maa*], Põlva Vastseliina) ja paikoin Virumaalla (Viru-Nigula [~ *Liivlandi-maa*], Iisaku). Mallina on ollut *Livland* suoraan tai joskus venäjän kautta (*Лифляндия*)²⁶. Myös suomessa oli Liivinmaan nimessä *land*: 1593 »Hertogha ylytzen Eestein Lifflandis», 1699 »Hertua Skånijn, Wiroin, Lijff-Landijn» [Skoonen, Vironmaan, Liivinmaan], 1752 »Liflandin lujimmat linnat» (C. Rein), 1776 »Liflanti» (STS 42–43), 1820 »Wiron ja Lihwlannin ihte-valtiaaksi Herraksi», »Wironmaa W. 1561 Lihwlannista erotettu ja Ruohtalaisten suojelukseen ja hallintoon annettu» (Turun Wiikko-Sanomat 32: 2, 34:1), Lönnrotin sanakirjassa 1867 »Lihvinmaa».²⁷ Vaikka *Livland*-nimeä vastasi 1800-luvulle asti virossa ja suomessa *Liivlandi(n)maa*, niin *Estland*-nimen vastine, kun sitä alettiin käyttää, ei ole **Eestlandi(n)maa* vaan virossa *Eestimaa*, suomessa harvoin *Estlanti*.

Viron *Liivlandimaa* vakiintui kirjakieleen, ja se tunnettiin paikoin eri murrealueilla, mutta joskus funktiota ei tiedetty; se oli semanttisessa tyhjiössä (niin kuin ennen *Maarjamaa*). Se on appellatiivistunut idiomeihin seutua tarkoittavasti, *lihvlant on kaugel* (Häädemeeste), *üits igävene lihvlant* 'pitkä matka' (Karksi) ja *ku lähe sinna livlantti tagasi* (Võnnu); 'tässä ympäristössä' *sii lihvlanttis põle seda nähtud* (Märjamaa, sama kaava *sii lihplanttis põle seda old* Väandra, *lihtlanttis* Vigala, *liislanttis* Kullamaa Mihkli Pärnu-Jaagupi; [H. Toomesalu, Tuulikud, 1952 s. 409] *Sel ajal teis söukest selles lihvlantis polnd*), *randas kasub maailmatu lihvland roogu* (Kaarma); yhteisöä tarkoittavasti *kes sest nüüd aru saab, se om lihlandi asi* (Halliste). Jos virossa olisi ollut maannimi *Liivimaa* vanhas-

²⁶ Saksan [f] on substituoitu *hv*:llä, esimerkiksi *ahv* < *Affe*, *kihvt* < *Gift*, *krahv* < *Graf*, *lihv* < *Schliff* 'hionta', *trahv* < *Straf(e)*, samoin venäjän *f*, (Must 2000: 506); samassa asemassa on yhtymä *hv* viron murteiden liivi-vaatetta merkitsevissä varianteissa *lihvstük*, *lihvstik* (myös *liivistük*, *liivistik* ym.), originaalina alasaksan *liivstük*, ehkä myös ruotsin *livstrycke* ja venäjän saksalaislaina *лифчик* (EKI; Must 2000: 174). Toisaalta *h* osoitti varsinkin 1600-luvun ortografiassa edeltävän vokaalin pituutta (*sihn* 'siinä', *suhrex* 'suureksi'), joissakin teksteissä 1500-luvullakin (EKVTS, VEKVM).

²⁷ Aunuksessa kerrotaan käytetyn Suomesta nimeä *Liflandia* mieluummin kuin venäläistä *Finlandia*-nimeä (Elias Lönnrot, matkat 1828–1844, Espoo 1980, s. 400).

taan, se olisi kansanrunojen kertauskliiseissä muiden, niin kuin »Tulid meile saksad Saaremaalta, / Pärishärrad Pärnumaalta, / isandad tulid Hiiumaalta, / kurjad ungrud Kuramaalta» (Viru-Nigula ERL 2719).²⁸ »Hollandi sulane» -aiheen *Holland*-nimen paralleeliker-toina on (»Liiterlanti», »Lintlant» jne.). Varianttien primaariussuhteita ja referenssejä on turha pohtia. Dekoratiiviset klisee-elementit eivät viittaa mihinkään, eivät edes fiktiivisen maailman asiaintilaan. Variantit osoittavat, ettei **Liivimaa*-nimeä ole tunnettu mutta että jotenkin epämääräisesti on tunnettu Virumaalla *Li(i)ylvant* tai *Lihvlant*, joka edelleen mukailtuna on otettu runoon (mahdollisesti substituuttimaisena varianttina).²⁹ Viron ja suomen asutusnimistössä on aniharvoja *liivi*-elementtisiä nimiä, jotka voisivat olla etnonyymiperäisiä.³⁰

Viron *Liivimaa* yleistyi 1880-luvulla: Jakob Hurt 1986 »Eesti- Liivi- ja Setumaal», 1896 »Liivimaa»; kansantarinassa 1888 »Eesti- ja Liivimua raja» (Laiuse MKP 225F), 1909 »Eesti- või Liivimaal» (Avinurme MKP 354) ilman *maa*-elementtiä, 1873 »Liivi kubermang», »Eesti kubermang» (Kooli Atlas ehk Maa Kaardi-raamat. Tartu), Hurt 1888 »Setumaal, aga praegu on Eestis ja Liivis », 1901 »Liivi ja Eesti piiri peal» (Simuna MKP 304). Suomessa *Liivinmaa* yleistyi aikaisemmin: 1833 »Liivin, Kuurin ja Litvan maissa» (Kuurinmaan nimi on ollut sekä *maa*- että *land*-elementtinen: 1658 »Cuurinmaalla», 1790 »Kuurlandiin»); »sekä koko Estlannin, että myös Liivin maan asukkaat» (Sanan Saattaja Viipurista 12:1, 18:3), »Liivinmaa» Europaeuksen sanakirjassa 1853, maantiedon oppikirjoissa 1859, 1860 (Dahm mp. ja Hallstén mp.).

Kun Liivinmaa oli ulottunut keskiajalla ja Ruotsin ja Suomenkin näkökulmasta 1600-luvulla Suomenlahteen, käytettiin siitä suomeksi lähimmän maakunnan nimeä *Viro(i) ~ Viro(i)nmaa* eksonyymina: »Unde omnes *Æsthe* & *Livoni* Fennis, Synecdochice *Wiroi* vocantur: Et *Livonia Wiroinma*» (Wexionius 1650 II:6), sittemmin Liivinmaan kenraali-

²⁸ Yleisimpiä kertauskliiseiden maannimiä ovat *Kuramaa*, *Poolamaa*, *Saksamaa*, *Soomemaa*, *Venemaa* ja *Lätimaa* ja virolaiset *Saaremaa*, *Hiiumaa*, *Virumaa*, *Harjumaa* ja *Narvamaa* (ERL; VK).

²⁹ Klisee »Olin mina Hollandi siussa [sikapaimenessa], / Lievenlandi lambaassa» (VK III:379) esiintyy eritoten pohjoisviron alueella Virumaalta Saarenmaalle, *Livland*-nimen mukaelman sisältävät variantit lähinnä alueen itäpäässä: *Lievenland*, *Liävland*, *liiverland* ja *lihverlaad*, *Lihverland*, *Lieventand*, *Liiterland*. Läänemaalta on *Lintlant* : *Lindiland*, Saarenmaalta *Linderland*, adessiivi *lintril-lantril*, nominatiivi *linter-lanter* ja *Niiderland*, joka on saksan *Niederlande*-nimen mukainen, mutta yhden esiintymän perusteella sitä ei voi pitää kliiseissä primaarina (ERL 1532, 1942; VK V:305–306; EKI paikannimiarkisto, kansanrunojen paikannimet). Esiintymät ovat kielelle vieraan elementin kunkinkertaista tavoittelua, jopa niin, että *linter-lanter*-tyypiset eivät ole edes proprimaisia tai eivät aina paikannimiksi käsitettyjä, esimerkiksi Simuna »olin hollandi sulane, / lihverlandi lambapoissi. / Holland tegi uue kuue, / Lihverland laia kasuka», samoin Väike-Maarja ja Hanila; Mustjala »Niiderland tegi laia laki, / olland tegi mulle uue kuue / ollandil hobu suri, / niiderlandil lamma kadi, / olland saatis obust ostma». Paikannimistön (*h*)*ollandi*-elementistä ks. Kallasmaa 1997: 285.

³⁰ Virossa on kymmenittäin *soome*-, *läti*-, *leedu*-, *rootsi*-, *saksa*-, *poola*- ja *vene*-elementtisiä asutusnimiä (Kallasmaa 1997) mutta vain seitsemän *Liivi*-nimistä taloa, kaikki Pohjois-Virossa. Niistä ainakin viisi on sellaisia, joita ei ole mainittu vuosien 1725–1726 jyvityksessä [adramaarevisjon] tai jotka ovat osoitettavissa 1920-luvulla *Liiv*-sukunimen mukaan annetuiksi (EKI paikannimiarkisto). Lounais-Suomessa on *Liivi*-nimiset talot Kuusjoella 1551 »Lijff» ja Tarvasjoella 1540 (molemmat 1400-luvulla tai myöhemmin asutetulla alueella) ja ennen myös Eurassa; näille on esitetty myös mahdollinen skandinaavinen henkilönnimikanta, mutta selvästi liivinmaalaisia muuttajia tarkoittavat *livländer*-elementtiset nimet (KKTK, Nimiarkisto; Nissilä 1954: 265). Liivinmaan nimeen voi korreloida Paraisten *Lielähti* (ks. viitettä 7). Eri puolilla Suomea etelästä aina Savoja ja Peräpohjolaa myöten on *liivi*-alkuisia nimiä, joita ei hevin voi yhdistää etnonyymiin tai ajatella muotoassosiativisesti vaateen nimityksestä johtuvaksi: *Liivinmäki*, *Liivikallio*, *Liiviharju*, *Liivinniemi*, *Liivinnokka*, *Liivisaaret*, *Liiviräme*, *Liivikorpi*, *Liivياهو*, *Liiviniutu*, *Liivinmaa*, *Liivirinne*, *Liivinkulju* (Nimiarkisto).

kuvernementista, kun Vironmaan (Estland) kuvernementin nimi oli *Estinmaa* (VKSA; Tunkelo 1929: 111): 1655, 1664 »hertua Estin Maahan, Wiroin maahan, carelin», 1666 »Herttua – – Estinmaalla, Wirois, Carelis», »Hertua Skånis, Estin Maalla, Wirois, Carelis» (samoin 1697–1711); 1688 »coco Ruutzisa ja sen allaolewaisisa Maacunnisa Suures-Ruhtinacunasa Suomesa, nijn myös Estin-, Wiroin- ja Ingerinmaalla». Johannes Gezelius vanhempi toimi vuosina 1660–1664 Riassa Liivinmaan superintendenttinä: »Cuningas löysi hänen soveliax, asettaxens Superintendendix Rijan Caupungin, ja ylitzen Wiron Maan». Matthias Salamniuksen ruotsinkielisessä ruumissaarnassa vuonna 1681 ja suomenkielisessä piispa Getzeliuksen »jälkimuistossa» vuonna 1690 toisiaan vastaavat kohdat ovat »i Lijfland» – »Wiroin Maasa» ja »hans ämbete åkom i Lijfland i gott Lagh, och begaf sig in Januari 1665 ifrån Riga genom Est- och Ingermanland» – »Caicki caunista Wiroisa, Ulos Rigasta riensi, talvisella Tammicuulla, Culki cautta Estin Maata, Että maata Ingerristen Cohden suurta Suomen Saarta». Salamnius ei välttämättä ole edes ajatellut Vanhan-Liivinmaan ja kuvernementin eroa, niin kuin eivät jotkut muutkaan; näin on esimerkiksi arkkivirren nimessä 1701 »Yxi Caunis ja Suloinen Wirsi – – Ylitze Wiron maan pelastuxen», kun puolalaisten hyökkäys Riikkaa vastaan oli torjuttu. Liivinmaan maaherra on 1790 »Wironmaan Gouverneuri Greiwi Browne». Sanakirjoissa Florinuksesta (1678) Gananderiin (1786–1787) *Livland*-nimen vastineena on vain *Wiro(i)nmaa*, samoin etnonnyymit, esimerkiksi Martinius (1689) »*Wirolainen / en Lijffländer*, Livo, vel Livonus», Almanakka 1705 »Carjalaiset, Wirolaiset ja Estiläiset». *Viroi(nmaa)*-nimen käyttöön on varmasti vaikuttanut se, kun Juhana III omaksui epiteettiin 'Liivinmaan virolaisten herttua' *Livland*-nimen asemesta nimen *Estland*: »hertugh vti Esthland», suomeksi 1584 »ylitzen nijden Ejstein Wironmaal härto». *Estland* periytyi seuraavienkin hallitsijoiden epiteettiin, suomeksi *Esti ~ Eisti ~ Eestin maa*, sittemmin *Wiroi ~ Wiro(i)nmaa*. Esimerkiksi »Ruchtinalla Eesthin maalla ja Carelisa» (Sorolaisen postilla 1621), [Kustaa II Adolf] »Hertog wirois ja Carialassa» (Speitz 1642), »Hertuinna wiroin ja Carelein maalla» ~ »Hertuinna Wirois ja Careleis» (Raamattu 1642) »Hertuinna Estijn ja Carelijn (1638), 1645 »Hertoinna Ejstin maalle ja Carelin» (1645), »Hertiginna vthi Estland» = »Hertuginnalle Wirois» (Confessio Fidei 1651), »Herzogin zu Ehsten, Carelen», edempänä tekstissä »im Königreich Schweden, Grosz-Fürstenthumb Finland, Lifland, Ingermanland – – » = »Hertiginna Wirois – – Suuriförstendömis Suomes, Wirois, Ingerinmaalla» (rukouspäiväjulistus 1653, samoin *Viroi* 1659, 1660, 1664). C. Rein kirjoittaa vuonna 1752, miten Pietari Suuri »woittapi Wiroisa Liflandin lujimmat linnat, Narwan muurin mursi maahan, Riisti Rigan, Råwelingin» (Tunkelo 1929: 109).

Viroksi kuvernementtien nimet olivat 1800-luvulla myös *Riimaa* 'Livland' ja *Tallinnamaa* 'Estland': Wiedemann 1869a ja 1893 »Lihwlandi-mä: »*genuiner Rīa-mā nach der Gouvernementsstadt*»; 1825 (O. W. Masing, Marahwa Näddala-Leht 38) »Ria ja Tallinna kubermangus». Raamatun alkulauseessa 1847 on anakronisesti »kuue saa aasta eest on Jummal monned Saksa rahwa suggust Ria male, ja seält ka aega möda seie male saatnud»; 1866 Jannsen »[maaorjuus lakkautettiin] aastal 1819 Riamaal ja 1822 Tallinnamaal»; »Makoggukonna Seadus Baltiamerle kubbermangudele Ria-, Tallinna- ja Kuramale»; tarinoissa Ambla. 1893 »Riimaaal Kuriste mõisas» [Võnnu] (EV I:144), Väike-Maarja 1957 »Riimaa mehed» (MKP 214). (*Tallinnamaa* ks. EV I:2, II:133, 150, 155; MKP 92C, 189D).

NIMEN SAMUUS

Onomastikot ovat pohtineet sitä, pitäisikö heidän sanoa morfologisesti saman nimen eri-referenttiseksi vakiintunutta käyttöä saman vai eri nimen käytöksi; esimerkkeinä on paljolti ollut mikrotoponyymeja, ei niinkään maannimiä. Samuudesta riippumatta on nähtävä erot kategoriaalisessa ja spatiaalisessa kentässä. Kun *Livland* muuttui etnisen heimomaan nimestä konfедераation (Vanhan-Liivinmaan) nimeksi, muutos tapahtui suhteessa sekä spatiaaliseen että kategoriaaliseen kenttään. Liivinmaan nimi ei ollut enää jäsen kentässä, johon kuuluivat Latgalen, Kuurinmaan ja Zemgalen nimet, vaan se oli hyperonyymi, jonka hyponyymeja olivat Vironmaan, Lätinmaan ja Kuurinmaan nimet. Kun Saarenmaa liitettiin Liivinmaahan, nimen asema säilyi kategoriaalisessa (kuvernementti) ja spatiaalisessa kentässä (Estlandin vastakohtana). Vanhan käytön jäätyä uuden rinnalle vallitsee polyseeminen suhde — esimerkiksi Liivinmaan nimellä tarkoitettiin 1600-luvulla Vanhan-Liivinmaan aluetta, Ruotsin molempia provinssija (Suomenlahdesta Väinäjokeen) ja silloista kenraalikuvernementtia.

Ortografisista, fonologisista ja paradigmaattisista eroista riippumatta ruotsin *Livland* on sama elementtisekvenssi kuin saksan *Livland* (~ »Lifland», »Liefland» ym.), ja se on kantana venäjän nimessä *Лифляндия* (< *Lifland* + *ия*). Tunnistamattomaksi mukautettu puolan *Inflanty* on vain geneettisesti sama. Morfologisesti osittain samoja ovat derivoitu *Livonia* ja käänös *Liivinmaa*. Kun nimeä ei kieliyhteisössä käytetä enää varsinaisessa funktiossaan, tämä unohtuu ja muodostuu täytettävä semanttinen tyhjiö, niin kuin virossa on käynyt nimelle *Liivlandi* ja alkuaankin kvasinimelle *Maarjamaa*; sana on edelleen formaalisti sama, mutta se on siirtynyt pois proprikategoriasta.

Ekvivalenssi on referentiaalista samuutta. Se on varsinaisesti synkroninen suhde, vaikka sillä voi katsoa olevan diakroninenkin ulottuvuus (esimerkiksi suomen *Lihvlanti* ja nykyinen *Liivimaa*). Kieltenvälistä ekvivalenssia on myös se, että latvian *Vidzeme* on saksaksi *Livland*, englanniksi *Livonia*, suomeksi joskus *Liivinmaa*, venäjäksi *Видземе*. Ekvivalenssi saattaa jossakin kielessä murtua, varsinkin jos halutaan osoittaa referentiaalista jakaamaa. Näin on nykyvenäjässä, jossa latinismi *Ливония* tarkoittaa Vanhaa-Liivinmaata ja germanismi *Лифляндия* kuvernementtia, ja näin ei venäjässä olekaan täysin ekvivalenttia vastinetta saksan ja ruotsin *Livland*-nimelle. Samoin latviankielisissä historiankuvauksissa on Proto-Liivinmaasta ja Vanhasta-Liivinmaasta käytetty *Livonija*-latinismia (ritarikunnan nimenä *Livonijas ordenis*; Henrikin kronikan nimenä *Livonijas hronika*, mutta vuoden 1993 latviannokseen on konstruoitu *Līvzeme*, ks. HK 2 s. 36–38). Referentiaalinen jakauma on osoitettu morfologisoin keinoin myös, kun Liivinmaan nimen vakiinnutua Vanhaa-Liivinmaata tarkoittavaksi käytettiin liiviläisalueesta analyttistä ilmausta *lieven lant*.

Suomalaisnäkökulmasta *Viroi(nmaa)* oli eteläisen naapurin nimi, ja *Viru(maa)* on virolaisnäkökulmasta heimomaakunnan nimi. Nimi saattoi tarkoittaa suomessakin aluksi maakuntaa, mutta ainakin sillä oli sisältö 'maa Suomenlahden vastarannalla', ja suomalaisen maailmankuvan hahmottuessa tältä osin uudelleen maa vastarannalla olikin Liivinmaa. Yleisen maannimiä koskevan tendenssin mukaan nimi säilyi samana, ja näin *Livland* ja suomen *Viroi(nmaa)* olivat määrärekestereissä ekvivalenteja. Ekvivalenssi säilyi, kun *Livland* tuli kuvernementin nimeksi, ja näin *Viroi(nmaa)* tuli tarkoittamaan aluetta, johon ei enää kuulunutkaan Virumaan maakunta. Kuitenkin nimen alkuperäinen peruste

▷

(läpinäkyvyys) menettää muutoksessa relevanssinsa, niin kuin kävi *Livland*-nimenkin, kun se uudesta näkökulmasta ei enää merkinnytkään heimoaluetta. Viron kielessä *Viru(maa)* ei voinut saada Liivinmaan nimen funktiota, koska se kuului maakunnanimien sarjaan ja oli näin oppositiossa hierarkkisesti samantasoisten nimien kanssa (esim. *Harju, Järva*). Venäjän keisarikunnan näkökulmasta alettiin 1700-luvun lopulla sanoa Itämerenmaakunniksi samaa aluetta, joka aikaisemmin ja vanhasta muistista vieläkin oli Liivinmaa (Vanha-Liivinmaa), ja näin välttyttiin nimen kaksitulkintaisuudelta. Sama nimi voi olla virallisena poliittis-hallinnolliseksi katsotun alueen nimenä ja eritarkoitteisena humanis-maantieteelliseksi katsotun alueen nimenä.

LÄHTEET

- ARBUSOW, L. 1938: *Zeitgenössische Parallelberichte zum Chronicon Livoniae Heinrichs von Lettland*. – *Õpetatud Eesti Seltsi toimetused* XXX s. 40–47. Tartu.
- ANCĪTIS, K. – JANSONS, A. 1963: Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. – *Arheoloģija un etnogrāfija* 5 s. 19–48. Rīga.
- ARISTE, PAUL 1954: *К вопросу о развитии ливского языка*. – *Труды Института языкознания АН СССР* s. 117–125. Москва.
- 1968: Kuidas eestlast on nimetatud. – *Keel ja Kirjandus* XI s. 603–606.
- AUGSTKALNS, A. 1940: Par Vidzemes vārdu. – *LVIŽ* 2 (14) s. 249–254.
- BACH, ADOLF 1953: *Deutsche Namenkunde II*. Heidelberg.
- BACK, OTTO 1996: Typologie der Ländernamen: Staaten-, Länder-, Landschaftsnamen. – Ernst Eichler ym. (toim.), *Namenforschung* s. 1348–1356. Berlin: Walter de Gruyter.
- BAUER, GERHARD 1985: *Namenkunde des Deutschen*. Bern: Peter Lang.
- BENNINGHOVEN, FRIEDRICH 1965: *Der Orden der Schwertbrüder*. Köln–Graz.
- BIELENSTEIN, A. 1892: *Die grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*. St. Petersburg.
- BIEZAIS, HARALDS 1973: *Beiträge zur lettischen Kultur- und Sprachgeschichte*. Acta Academiae Aboensis A 47:2. Åbo.
- BLESE, ERNESTS 1933: Dažas domas par Liepājas un Saldus vārdu. – *Filologu Biedrības Raksti* XIII s. 108–113. Rīga.
- BOIKO, KERSTI 1993: *Baltijas jūras somu ģeogrāfiskie apelaīvi un to relikti Latvijas vietvārdos* (tohtorinväitöskirja käsikirjoituksena, Riika: Latvijas Universitēte).
- 1994: Ziemeļkurzemes piekrastes lībiešu ciemu vietvārdi. – *Lībieši. Rakstu krājums* s. 216–226. Rīga.
- BRANDIS 1600 = *Moritz Brandis* – *Chronik, oder älteste Livländische Geschichte, und Collectanea, oder die Ritter-Rechte des Fürstenthums Ehsten, zum ersten Male in Druck gegeben mit Anmerkungen von Dr. Carl Julius Albert Paucker*. Monumenta Livoniae Antiquae 3. Riga und Leipzig 1842.
- BURE(US) 1626 = *Orbis arctoi nova et accurata delineatio, Autore Andrea Bureo Sueco*. Meddelanden från Lunds universitets Geografiska institution. Avhandlingar III, red. Herman Richter. Lund 1936.
- BÖRGER, JOH. LUDW. 1778: Versuch über die Alterthümer Lieflands und seiner Völker besonders der Letten. Riga.

- DENISOVA, RAISA 1975 = Р. Я. Денисова: *Антропология древних балтов*. Рига: Зинатне.
- 1977: *Этногенез латышей (по данным краниологии)*. Рига: Зинатне.
- 1982: О генезисе Прибалтийских финнов. – *LZAV* 7 s. 65–81.
- EINHORN, PAUL 1649: *Historia Lettica*. Dorpt. SRL II s. 569–638.
- EKI = Eesti Keele Instituut Tallinna.
- EKVTS = Epp Ehasalu ym. 1997: *Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik*. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 6.
- ELGER, GEORG 1683: *Dictionarium polono-latino-lottavicum*. Vilnae.
- ELL = *Esimene Liivi lugemik*. Kokusäädud Lauri Kettunen ja Oskar Loorits. Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused 1. Tartu 1921.
- ENDZELĪNS, JĀNIS 1961: *Latvijas PSR vietvārdi I:2*. Rīga.
- ĒRGLIS, RICHARDS 1939: Vidzemes vārda izcelšanās. – *LVIŽ* 4 (12) s. 559–580.
- ERL = Ülo Tedre (toim.), *Eesti rahvalaulud. Antoloogia*. Tallinn 1969–1971.
- EV = M. J. Eisen 1958: *Esivanemate varandus* (toim. H. Tampere). Tallinn.
- FLORINUS 1702 = *Wanhain Suomalaisten Tawaliset ja Suloiset Sananlascut*. Turusa.
- FRAENKEL, ERNST 1962–1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- GANANDER, CHRISTFRID 1786–1787: *Nytt Finskt Lexicon I–III*. (Näköispainos Helsinki: WSOY 1937–1940).
- GRAUDONIS, JĀNIS 1998: Lībieši Latvijā. – *LZAV* 3. s. 14–20.
- GRÜNTAL, RIHO 1997: *Livvistä liiviin*. Castrenianumin toimitteita 51. Helsinki.
- GÖSEKEN, HEINRICH 1660 = *Manuductio ad Linguam Oesthonicam*. Reval.
- HAAVIO, MARTTI 1924: »Etzei Suomet sorkeinda» – *Kalevalaseuran vuosikirja* 14 s. 22–47.
- HAUSMANN, R. 1900 = (Marienland.) *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1899 s. 80, 109–112. Jurjev (Dorpat).
- HELLMANN, MANFRED 1954: *Das Lettenland im Mittelalter*. Münster/Köln: Böhlau-Verlag.
- HELLQUIST, ELOF 1966: *Svensk etymologisk ordbok*. Tredje upplagan. Lund: C. W. K. Gleerups Förlag.
- HIRŠA, DZINTRA 1994: Lībieši un lībiešu izcelsmes vietvārdi Latvijā. – *Lībieši* s. 201–215. Rīga: Zinātne.
- HJÄRNE = *Thomae Hiärn's Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte. Nach der Originalhandschrift herausgegeben – von Dr. C. E. Napiersky*. Riga ym. 1835.
- HK = (1) *Henriku Liivimaa kroonika*. Tõlkinud Richard Kleis. Toimetanud ja kommenteerinud Enn Tarvel. Tallinn 1982. (2) *Indriķa hronika Ā. Feldhūna tulkojums. Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri*. Rīga 1993.
- IL = *Ипатьевская летопись*. ПСРЛ II. 1998.
- JANNAU, HEINRICH VON 1828: *Ueber die Grund- und Ursprache der Ehsten –*. Pernau.
- JOHANSEN, PAUL 1939: Kurlands Bewohner zu Anfang der historischen Zeit. – *Baltische lande 1. Ostbaltische Frühzeit* s. 263–306. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- JUSLENIUS, DANIEL 1745: *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Stockholm.
- KALIMA, JALO 1919: *Die Ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen*. SUST XLIV. Helsinki.
- KALLAS, O. 1894: Lutsi maarahvas. – *Suomi* III:12. Helsinki: SKS.
- KALLASMAA, MARJA 1996–2000: *Saaremaa kohanimed I–II*. EKI. Tallinn: Eesti Keele

- Instituut.
- 1997: Estnische Ortsnamen und andere Völker. – *Linguistica Uralica* 38 s. 284–292.
- KARSTEN, T. E. 1915: *Germanisch-finnische Lehnwortstudien*. Acta Societatis Scientiarum Fennicae 45:2. Helsinki.
- KARULIS, KONSTANTĪNS 1992: *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- KETTUNEN, LAURI 1938: *Livisches Wörterbuch*. LSFU V. Helsinki.
- KIPARSKY, V. 1939: *Die Kurenfrage*. Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia B XLII. Helsinki.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja (A–S)*. LSFU XVI. Helsinki 1968–1997.
- KKTK = Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki. SMSA = Suomen murteiden sanakirjan aineskokoelmat. VKSA = Vanhan kirjasuomen sanakirjan aineskokoelmat.
- KL = *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Helsingfors: A-B Örnförlaget 1956–1965.
- KROHN, JULIUS 1869: *Kertomuksia Suomen Historiasta I–III*. Hämeenlinna.
- KRUSE, FRIEDRICH 1846: *Ur-Geschichte des Esthnischen Volkstammes*. Moskau.
- KUGLER, H. 1993: Die 'Livländische Reimchronik' des 13. Jahrhunderts. – *LZAV* 9 s. 22–30.
- LAACKMANN, HEINRICH 1939: Estland und Livland in frühgeschichtlicher Zeit. – *Baltische Lande 1. Ostbaltische Frühzeit* s. 204–262. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- LAUL, SILVIA 1986: Kas lõunaeesti murdealade kujunemine on arheoloogiliselt jälgitav? – *Emakeele Seltsi Aastaraamat* 30 (1984) s. 28–38. Tallinn.
- 1997: Läänemeresoome lõunarühma ühiskultuurist ja selle diferentseerumisest. – *PVI* 1 s. 86–95.
- LAUMANE, BENITA 1996: *Zeme, jūra, zvejvieta*. Rīga.
- LILJEDAHL, RAGNAR 1933: *Svensk förvaltning i Livland 1617–1634*. Uppsala.
- LIND, JOHN 1977: Sjögrens Häme-teori og de russiske krøniker. – *Historisk Tidsskrift för Finland* 62 s. 286–323. Helsingfors.
- LL = *Лаврентьевская летопись*. ПСРЛ 1. 1997.
- LR = *Livländische Reimchronik mit Anmerkungen Namenverzeichnis und Glossar*. Herausgegeben von Leo Meyer. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung 1963.
- LSFU = *Lexica Societatis Fenno-ugricae*. Helsinki.
- LVĪŽ = *Latvijas vēstures instituta žurnāls*. Rīga.
- LZAV = *Latvijas (PSR) Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Rīga.
- LÄGLOS = A. D. Kylstra ym., *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in der ostseefinnischen Sprachen*. Amsterdam: Rodopi 1991–1996.
- MARTIN 1902 = *Kudrun*. Herausgegeben und erklärt von Ernst Martin. Halle a. S.
- MARTINIUS, MATTHIAS 1689: *Hodegus Finnicus*. Holmiae.
- ME = *K. Mühlenbachs Lettisch-deutsches Wörterbuch*. Redigiert, ergänzt und abgeschlossen von J. Endzelin. Riga. 1923–1932.
- MKP = E. Laugaste – E. Normann, *Muistendid Kalevipojast*. Tallinn 1959.
- MOLLER, ARVID 1755: *Kort Beskrifning öfwer Est- och Lifland*. Wästeros.
- MUST, MARI 2000: *Vene laensõnad eesti murretes*. Eesti Keele Sihtasutus.
- MÜLLER = Külli Habicht ym. 2000: *Georg Mülleri jutluste sõnastik*. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 12. Tartu.
- MÜNSTER (MUNSTERUS), SEBASTIAN 1544 ja 1628: *Cosmographia*. Basel.
- NAUMANN, HORST 1972: *Die bäuerliche deutsche Mikrotoponyme der Meissnischen Sprach-*

- landschaft*. Deutsch-slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte 20. Berlin.
- NIELSEN, NIELS ÅGE 1989: *Dansk Etymologisk Ordbog. Ordenes Historie*. 4. udgave. Gyldendal.
- NIITEMAA, VILHO 1959: *Baltian historia*. Porvoo, Helsinki.
- NISSILÄ, VIILJO 1954: Syntymäpaikkaa ja -yhteisöä ilmaisevia sanoja nimistössämme. – *Virittäjä* 58 s. 246–287.
- NPL = *Новгородская первая летопись*. ПСРЛ III. 2000.
- PAJUSALU, KARL 1996: *Multiple linguistic contacts in South Estonian*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 54. Turku: Turun yliopisto.
- PALL, VALDEK 1969–1975: Põhja-Tartumaa kohanimed. Tallinn: Valgus.
- PAMP, BENGT 1970: *Ortnamnen i Sverige*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap B:2.
- PETRAEUS 1949 = *Linguae Finnicae Brevis Institutio*. Aboae.
- PITKÄNEN, RITVA LIISA: 1985: *Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö*. SKST 418. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- POSTI, LAURI 1942: *Grundzüge der livischen Lautgeschichte*. SUST LXXXV. Helsinki.
- ПСРЛ = Полное собрание русских летописей. Москва: языки русской культуры.
- PVI = Publications of Võro Institute. Võro [Võru].
- RENNER = Johannes Renner, *Livländische Historien 1556–1561 zum ersten Mal nach der Urschrift herausgegeben von Peter Karlstedt*. Lübeck 1953.
- RENVALL, GUSTAVUS 1826: *Suomalainen Sana-kirja*. Aboae.
- RUDŽĪTE, MARTA 1968: Somugriskie hidronīmi Latvijas PSR teritorijā. – *Latviešu leksikas attīstība* s. 175–195. LVU zinātniskie raksti 86. Rīga.
- RUSSOW, BALTHASAR 1584: *Chronica der Prouintz Lyfflandt*. SRL II.
- SAARESTE, ANDRUS 1958–1963: *Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV*. Stockholm: Vaba Eesti.
- SALBERGER, EVERT 1986: Estlatum. Landsnamnet på Frugården-stenen. – *Ortnamnssällskapetets i Uppsala årsskrift* 1986 s. 79–85.
- SAOB = Ordbok öfver svenska språket, utgifven af Svenska Akademien 1–31. Lund 1898–1993.
- Saxonis Gesta Danorum I* (toim. J. Olrik & H. Raeder). Haunie 1931.
- SCHLÖZER, AUGUST LUDWIG 1770: Gesammelte Nachrichten von den Ueberresten der Liven, in Livland und Kurland. – *M. Johann Joseph Haigold's Beylagen zum Neueränderten Russland. Zweiter Theil* s. 343–380. Riga und Leipzig.
- 1771: *Allgemeine Nordische Geschichte*. Halle.
- SJÖGREN = Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften: *I Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch*. – – bearbeitet von Ferdinand Joh. Wiedemann. *II Livische Grammatik nebst Sprachproben*. – – bearbeitet und mit einer historisch-etnographischen Einleitung versehen Ferdinand Joh. Wiedemann. St. Petersburg 1861.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SR = *Sveriges Runinskrifter: III Södermanlands Runinskrifter*, Stockholm 1924–1936. *VI–IX Upplands runinskrifter*, Stockholm 1940–1958.
- SRL = *Scriptores rerum Livonicarum I–II*. Riga und Leipzig 1853, 1848.

▷

- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3*. SKST 556, KKTK:n julkaisuja 62. Helsinki 1992–2000.
- SSVK = Erik van Mingroot – Eduard van Ermen 1988: *Suomen ja Skandinavian vanhoja karttoja*. Helsinki: Tammi.
- STAHL, HEINRICH 1637 = *Anführung zu der Esthnischen Sprach*. Revall.
- STS = [A. Lizelius] *Suomenkieliset Tieto-Sanommat 1775–1776* (näköispainos 1959).
- TUMANSKI 1789–1790 = Elina Öpik: *Vadjalastest ja isuritest XVIII saj. lõpul*. Tallinn 1970.
- TUNKELO, E. A. 1929: Maannimistä *Viro ja Vironmaa*. – *Virittäjä* 33 s. 102–125.
- TÜR = Tarton yliopiston kirjasto. Karttakokoelmat.
- TÖNISSON, EVALD 1970: Muistsed liivlased ja Kuramaa liivlased. – *Keel ja Kirjandus XIII* s. 461–466.
- 1974: *Die Gauja-Liven und ihre Materielle Kultur*. Tallinn.
- 1997: Liivi muinaskultuuri kujunemisest. – *PVI* 1 s. 104–112.
- ULMANN, CARL CHRISTIAN 1872: *Lettisches Wörterbuch I*. Rīga.
- ULUOTS, JÜRI 1989: Eestlaste lepingud võõrastega XIII sajandil. – *Eesti Muinsuskaitse Seltsi Toimetisi 1989*, 1. Tallinn.
- VABA, LEMBIT 1997a: *Urimusi läti–eesti keelesuhetest*. Tallinn, Tampere.
- 1997b: Eesti-läti keelepiiri kujunemise ajaloost. – *PVI* 1 s. 113–117. Võro.
- VANAGAS, ALEKSANDRAS 1981: Lietuvių hidronimų etimologinis zodynas. Vilnius.
- VEKVM = Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1584–1739. Välja andnud Albert Saareste ja A. R. Cederberg. Tartu 1925–1931.
- VESTRING = Salomo Heinrich Vestring, *Lexicon esthónico germanicum*. Tartu 1998.
- WEXIONIUS 1650 = *Epitome descriptionis Sueciæ, Gothiæ, Fenningiæ et subjectarum provinciarum*. Aboæ.
- WIEDEMANN 1861 = *Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben*. – – bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann. St. Petersburg.
- WIEDEMANN, F. J. 1869a: *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch*. St. Petersburg.
- 1869b: Die Ehsteninseln in den lettischen Kirchspielen Marienburg und Schwaneburg in Livland. – *Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg XIII* s. 497–524.
- WIEDEMANN 1893 = *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch von Dr. Ferdinand Wiedemann. Zweite vermehrte Auflage – – redigirt von Dr. Jacob Hurt*. St. Petersburg.
- WINKLER, EBERHARD 1994: *Salis-Livische Sprachmaterialien*. Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München C:21. München.
- 1999: *Ältere livische Sprachmaterialien*. Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München C:22. München.
- VK = Herbert (& E.) Tampere (toim): *Vana kannel III–V*. Tallinn 1938, 1941, 1985.
- VKS = Vanhojen karttojen Suomi. Jyväskylä 1984.
- VKSV = *Vanhan kansan sananlaskuviisau*s (toim. Matti Kuusi). Helsinki: WSOY 1953.
- WOLF 1955 = *Albrechts von Scharfenberg Jüngerer Titrel 1. Nach den ältesten und besten Handschriften kritisch herausgegeben von Werner Wolf*. Berlin: Akademie-Verlag.
- YRJÖ KOSKINEN 1866: Sur l'antiquité des Lives en Livonie. – *Acta Societatis Scientiarum Fennicæ*:2 s. 391–411.

ZEILLER (ZEILLERUS), MARTIN(US) 1656: *Regnorum Sveciæ, Gothiæ, Magnique Ducatus Finlandiæ etc. Descriptio Nova*. Amsterdam.

THE NAME AND LOCATION OF LIVONIA

The article examines the naming of different territorial areas at different times as *Livland* (*Livonia*) and its equivalents (e.g. the Finnish *Liivinmaa*) or other renderings (e.g. *Marienland* and *Ostseeprovinzen* in German, *Baltiska provinserna* in Swedish, *Vidzeme* in Latvian, *Riiamaa* in Estonian and *Viro* in Finnish). *Livland* has been the name given to: (1) the Livonian territory on the east coast of the Gulf of Riga; (2) the Livonian and Lettish lands invaded by Germanic conquerors (today's Vidzeme); (3) the region joined to the Holy Roman Empire (today's Latvia plus Estonia, 'Old Livonia'); (4) the Estonian-Lettish region extending from the Gulf of Finland to the Daugava river (the Western Dvina); (5) the duchy beyond the Daugava river; (6) the province of Livland (southern Estonia plus Vidzeme); and (7) the province of Vidzeme. The earliest occurrence of the name is in the eleventh-century Swedish runic inscription 'a Liflanti' ('in Livland').

When *Livland* changed from the name of an ethnic tribal land to the name of 'Old Livonia', the change was both spatial (Daugava river to Salaca (Salis) → Memel to Narva) and categorical (tribal land → German confederation). The name was no longer at the same level as the names of Lettland (Latgale), Courland, Zemgale and Estland, but had become a hyperonym whose hyponyms were the names of Estland, Lettland and Courland. When Saaremaa was linked to Livonia, the name *Livland* retained both its categorical status (as the name of a province) and its spatial status (as the antithesis of *Estland*). As the previous usage remained alongside the newer usage, a polysemous relationship was formed (e.g. in the seventeenth century Livland referred to the territory of Old Livonia as well as the then province).

The Finns had used the name *Viroi(nmaa)* to refer to the neighbouring land south across the water, whereas to the Estonians the same *Viru(maa)* was the name of a tribal province. The name may initially have referred to a tribal province in Finnish too, but its semantic meaning was 'land on the other side of the Gulf of Finland'. With the events described above, the land on the opposite shore was now Livonia. The names remained unchanged, however, as is typical with country names, and thus the Finnish *Viroi(nmaa)* became equivalent to *Livland*, at least in physical terms. The equivalence remained when the province of Livland was designated, and thus the area to which the Finnish word *Viroi(nmaa)* referred excluded the Virumaa region. The original justification for the name, its transparency, thus lost its relevance, which was also the case with Livonia, as this no longer meant the tribal area. The Estonian *Viru(maa)* could not have acquired the func-

▷

tion of the name *Livland* because it was the name of a region and therefore in opposition to names at the same level in the hierarchy (e.g. *Harju, Järva*).

When a name is no longer used in its proper function within a language community it becomes forgotten and a semantic vacuum is formed which must be filled. This occurred with the Estonian name *Liivlandi* and originally with the quasi-name *Maarjamaa*: the word is formally the same but no longer a proper noun. ■

Kirjoittajan osoite (address):

*Toistolontie 1 A 3
20320 Turku*